

આત્મધર્મ

વર્ષ ૦૩

સાંગ અંક ૦૩૫

Version History

Version Number	Date	Changes
001	Jan 2006	First electronic version.

॥ ધર્મનું મૂળ સમ્યગ્દર્શન છે ॥

આત્મધર્મ

જીથીત સુખનો ભાર્ગ દર્શાવતું ભાસિક પત્રક

વર્ષ ત્રીજું

અંક અગિયાર

: સંપાદક :

રામજી માણે કચંદ દોશી
વકીલ

ભાડપદ

૨૪૭૨

અલૌકિક આત્મધર્મમાં પુષ્યની કાંઈ કિંમત નથી

પ્રશ્ન:- ધર્મમાં કોનાં વખાણ કરાય છે ?

ઉત્તર:- ધર્મમાં ધર્મના વખાણ કરાય છે, પરંતુ પુષ્યના કે પુષ્યના ફળ-પૈસા વગેરેનાં વખાણ ધર્મમાં હોતા નથી, કેમકે પુષ્યના આધારે કે પૈસા વગેરેના આધારે ધર્મ નથી પણ ધર્મના આધારે ધર્મ છે. ધર્મ એટલે આત્મા. પોતે પોતાના આત્મસ્વભાવને ઓળખીને તેનો મહિમા કરે, અને વિકલ્પ ઉઠે તો બહારમાં પણ ધર્મત્વાનાં જ વખાણ કરે. જેને આત્માનો ધર્મસ્વભાવ રૂચે તે બહારમાં પણ ધર્મત્વાનો જ મહિમા કરે. જેને પુષ્યનો મહિમા છે તેને ધર્મનો મહિમા નથી કેમકે પુષ્ય તે વિકાર છે અને જેને વિકારનો મહિમા છે તેને અધર્મનો મહિમા છે પણ અવિકારી આત્મધર્મનો મહિમા નથી. લૌકિકમાં પુષ્યથી જે મોટો હોય તે મોટો ગણાય છે પરંતુ અલૌકિક ધર્મ ભાર્ગમાં તો આત્માના ગુણોમાં જે મોટા હોય તે જ મોટા છે; અલૌકિક આત્મધર્મમાં પુષ્યની કાંઈ કિંમત નથી.....

(સમયસારજ મોક્ષ અધિકારના વ્યાખ્યાનમાંથી)

:: ભગવાન શ્રી કુંદકુંદ પ્રવચનમંડપ ::

'શ્રીમંડપ' ઉપર મોબ ચડાવવાનું મંગલમુહૂર્ત શ્રાવણ સુદ ૧૫
(-રક્ષાબંધન) સોમવારના દિવસે સવારે સાત વાગે થયું હતું.
મુમુક્ષુઓએ તે પ્રસંગ હોંશથી ઉજવ્યો હતો. પર્યુષણના દિવસો
દરમિયાન 'શ્રીમંડપ'માં પ્રવચનો થાય તે માટે તૈયારી ચાલે છે.

વાર્ષિક લવાજમ
અઢી રૂપિયા

છુટક અંક
ચાર આના

આત્મધર્મ કાર્યાલય-મોટા આંકડિયા-કાઠિયાવાડ

ભગવાન ની સાચી સ્તુતિ નું સ્વરૂપ

સમયસાર-પ્રવચનો ભાગ-૨ માંથી

૧. દ્રવ્યદેષિ વડે જ્ઞાનસ્વભાવને અનુભવતાં વિકારથી જરાક (-દેષિ અપેક્ષાએ) જુદો પડ્યો તે જ વીતરાગની સ્તુતિ છે. વીતરાગ-કેવળજ્ઞાની વિકાર રહિત છે અને તેમની નિશ્ચય સ્તુતિ તે પણ વિકાર રહિત પણાનો જ અંશ છે.

[પા. ૨૦૧]

પ્રશ્ન:- કોઈ જીવ જ્ઞાનસ્વભાવી આત્માને જ ઓળખે અને શુભભાવથી ભગવાનની સ્તુતિ બોલે તો તેને વ્યવહારસ્તુતિ તો કહેવાય ને?

ઉત્તર:- ભગવાન કોણ અને પોતે કોણ તે ઓળખ્યા વગર નિશ્ચયસ્તુતિ એકેય હોય નહિ. શુભભાવ કરીને કષાય મંદ પાડે તેમાં પુષ્ય બંધાય પરંતુ આત્માની ઓળખાણ વગર એકલા શુભરાગને વ્યવહારસ્તુતિ કર્ણી શકાય નહિ. જગતના પાપભાવ છોડીને ભગવાનનું સ્તવન, વંદન, પૂજન એ શુભભાવ કરવાની ના નથી, પરંતુ એકલા શુભમાં ધર્મ માનીને ત્યાં જ સંતોષાદ ન જતાં આત્માની ઓળખાણ કરવાનું કહેવાય છે, કેમકે આત્માની ઓળખાણ વગર શુભભાવ અનંતવાર કર્યા પણ ભવનો અંત આવ્યો નહિ; જે પૂર્વ અનંતવાર કરી ચૂક્યો તે શુભની ધર્મમાં મુખ્યતા નથી, પણ અનંતકાળે નહિ કરેલ એવી અપૂર્વ આત્મસમજણ કરીને ભવનો અંત લાવવાની મુખ્યતા છે.

૨. નિશ્ચયસ્તુતિ અને વ્યવહારસ્તુતિની વ્યાખ્યા ચાલે છે. રાગથી જુદો પડીને પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવના લક્ષે જીવ ટક્યો તે નિશ્ચયસ્તુતિ છે, અને જ્ઞાનસ્વભાવનું ભાન હોવા છતાં અસ્થિરતાના કારણે સ્તુતિના રાગની વૃત્તિ ઊંઠે છે પણ તે વૃત્તિનો જ્ઞાનીને નકાર વર્તે છે તેથી તે વ્યવહારસ્તુતિ કહેવાય છે; પરંતુ અજ્ઞાની તો તે વૃત્તિને જ પોતાનું સ્વરૂપ માની બેઠો છે અને વૃત્તિથી જુદું સ્વરૂપ માનતો જ નથી, તેથી તેની શુભ વૃત્તિને વ્યવહારસ્તુતિ પણ કર્ણી શકાતી નથી. વિકલ્પ તોડીને જ્ઞાનસ્વભાવને રાગથી જુદો અનુભવે છે તે તો નિશ્ચયસ્તુતિ છે કેમકે તેમાં રાગ નથી અને જીવને આત્માના જ્ઞાન-સ્વભાવની ઓળખાણ થયા પછી રાગની શુભવૃત્તિ ઊંઠી તેનો જ્ઞાનસ્વભાવમાં સ્વીકાર કરતો નથી પરંતુ ત્યાં ‘રાગનો નકાર’ કરે છે. તેથી તેને વ્યવહારસ્તુતિ છે; અહીં એ ધ્યાન રાખવું કે એકલા રાગને વ્યવહાર કર્યો નથી પરંતુ રાગરહિત સ્વભાવની શ્રદ્ધાના જોરે રાગનો નકાર વર્તે છે ત્યારે રાગને ‘વ્યવહાર’ કહેવામાં આવે છે. અજ્ઞાનીને રાગરહિત સ્વરૂપની ખબર નથી માટે તેને વ્યવહાર પણ ખરેખર તો હોતો નથી. નિશ્ચયના ભાન વિના પરની ભક્તિ તે તો રાગની અને મિથ્યાત્વરૂપ અજ્ઞાનની જ ભક્તિ એટલે કે સંસારની જ ભક્તિ છે પણ તેમાં ભગવાનની ભક્તિ નથી.

૩. સ્તુતિ કોણ કરે? સ્તુતિ તે પુષ્ય-પાપની લાગણી રહિત શુદ્ધભાવ છે, આત્માની ઓળખાણ સહિત અને રાગરહિત જેટલી સ્વરૂપમાં એકાગ્રતા કરવામાં આવે તેટલી જ સાચી સ્તુતિ છે, જે રાગનો ભાગ છે તે સ્તુતિ નથી. સાચી સ્તુતિ સાધક ધર્માત્માને જ હોય છે. જેને આત્માનું ભાન નથી તેને સાચી સ્તુતિ હોય નહિ..... પૂર્ણ સ્વરૂપનું જેણે ભાન તો કર્યું છે પણ હજુ પૂર્ણદશા પ્રગટી નથી એવા સાધક જીવો સ્તુતિ કરે છે. આ રીતે ચોથા ગુણસ્થાને સમ્યગ્ટણિથી માંડીને બારમાં ગુણસ્થાન સુધી સ્તુતિ હોય છે, બારમાં ગુણસ્થાન પછી સ્તુતિ હોતી નથી.

૪. જ્ઞાન સ્વભાવ તે ભગવાન જ છે, કેમકે એકલું જ્ઞાન તેમાં વિકાર ન રહ્યો, અપૂર્ણતા ન રહી, પર વસ્તુનો સંગ ન આવ્યો. બધાને જ્ઞાણવાપણું અને પોતાથી પરિપૂર્ણપણું આવ્યું-આવું જ્ઞાન તે ભગવાન જ છે. ભગવાનને ભવ નથી તેમ જ્ઞાનસ્વભાવમાં ભવ નથી, જેણે જ્ઞાન સ્વભાવની પ્રતીતિ કરી તેને ભવની શંકા ન રહી. જ્ઞાન સ્વભાવ વિકારથી અધિક છે, વિશ્વ ઉપર તરતો છે; બધાય પદાર્થને જાણો પણ કચાંય પોતાપણું માની અટકે નહિ, બધાથી છૂટોને છૂટો જ રહે છે.

[પા. ૨૮૮]

૫. આચાર્યદિવ કહે છે કે આ સમયસારમાં કહ્યું છે તે રીતે જે જીવ ગુરુગમે યથાર્થ સમજે છે તે આ કાળે પણ સાક્ષાત્ સ્વાનુભવવડે ભવરહિતની શ્રદ્ધામાં મોક્ષ ભાળે છે, તેને સાક્ષાત્ નિર્ણય થઈ જાય કે સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાને પણ આ જ રીતે સ્વાધીન માર્ગનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. જેટલા જ્ઞાનીઓ થઈ ગયા તેઓએ સ્વરૂપને આ જ પ્રમાણે જાણ્યું અને કહ્યું હતું, વર્તમાનમાં છે તેઓ પણ એમ જાણો છે અને એમ જ કહે છે અને ભવિષ્યમાં પણ એમ જ થશે. પ્રથમ આવો દ્રઢ નિર્ણય થયા પછી પુષ્ય-પાપના વિકલ્પરહિત, પરાશ્રયરહિત સ્વભાવમાં એકાગ્ર થવાનો પુરુષાર્થ પ્રગટે છે અને પૂર્ણ સ્થિરતા થતાં પૂર્ણ વીતરાગતા પ્રગટે છે.

[પા. ૧૦૫]

૬. આ પુસ્તકના અંતિમ મંગળરૂપ વચ્ચે આ પ્રમાણે છે- [પા. ૨૪૧]... ‘આવી સાચી સમજણ કરનારા સમ્યગ્ટણિ જીવો જિને શરદેવના લઘુનંદન છે.’

શાસ્ત્રોનું પ્રયોજન

શાસ્ત્રોનું પ્રયોજન

૧. જો અવસ્થામાં ધર્મ હોય તો ધર્મ કરવાનું રહે નહિં.
૨. જો વસ્તુ સ્વભાવમાં ધર્મ ન હોય તો ધર્મ થઈ શકે નહિં.
૩. વસ્તુ સ્વભાવમાં ધર્મ હોય પણ પર્યાયમાં પ્રગટ ન હોય એવા જીવો વસ્તુસ્વભાવની ઓળખાણ દ્વારા પર્યાયમાં ધર્મ પ્રગટ કરે છે.

પર્યાયમાં “વિકાર તે હું” એવી માન્યતારૂપ અધર્મ છે, પણ વસ્તુના સ્વભાવમાં વિકાર નથી એટલે કે વસ્તુ ધર્મસ્વરૂપ છે અને પર્યાયમાં અધર્મ છે. પર્યાયમાંથી અધર્મ ટળીને ધર્મ પ્રગટ કરવા માટે પર્યાયનું લક્ષ છોડીને દવ્ય સ્વભાવનું લક્ષ કરવું જોઈએ. માટે સમયસારમાં અભેદદ્રયદિષ્ટિને પ્રધાન કરીને અને ભેદને ગૌણ કરીને ઉપદેશ છે. ભેદને ગૌણ કરીને તેને વ્યવહાર કર્યો છે અને અભેદને મુખ્ય કરીને તેને નિશ્ચય કર્યો છે.

અાગમ ગ્રંથ અને અધ્યાત્મ ગ્રંથની કથન શૈલી

આગમ ગ્રંથોમાં છાએ દવ્યનું સ્વરૂપ બતાવવાનું પ્રયોજન છે; તેમાં કોઈ વાર અભેદને પ્રધાન કરીને કથન હોય છે અને કોઈ વાર ભેદને પ્રધાન કરીને કથન હોય છે. અભેદને પ્રધાન કરવું તે નિશ્ચય છે અને ભેદને પ્રધાન કરવું તે વ્યવહાર છે, એટલે આગમ ગ્રંથમાં જ્યારે નિશ્ચયની પ્રધાનતા હોય ત્યારે વ્યવહાર ગૌણ હોય અને જ્યારે વ્યવહાર મુખ્ય હોય ત્યારે નિશ્ચય ગૌણ હોય. આ રીતે પ્રયોજનાશ્રિત કોઈ વાર નિશ્ચય પ્રધાન અને કોઈ વાર વ્યવહાર પ્રધાન આગમ ગ્રંથમાં હોય છે.

અધ્યાત્મ દિષ્ટિના ગ્રંથોમાં તો આત્માનો શુદ્ધસ્વભાવ બતાવવાનું પ્રયોજન છે; તેમાં સર્વત્ર અભેદની પ્રધાનતાથી જ કથન હોય છે. અધ્યાત્મમાં શુદ્ધસ્વભાવ બતાવવાનું પ્રયોજન હોવાથી તેમાં કયારેય પણ અભેદને ગૌણ કરવામાં આવે નહિં તેમ જ ભેદને મુખ્ય કરવામાં આવે નહિં. અભેદને પ્રધાન કરવો તે નિશ્ચય છે અને ભેદને ગૌણ કરવો તે વ્યવહાર છે. એટલે અધ્યાત્મ દિષ્ટિના શાસ્ત્રોમાં સર્વત્ર નિશ્ચયની મુખ્યતાથી જ કથન હોય છે અને વ્યવહાર સર્વત્ર ગૌણ હોય છે. આ મુખ્ય-ગૌણની શૈલી જેઓ નથી સમજતા તેઓને પોતાની ઊંધી માન્યતાથી એમ લાગે છે કે “આ એકાંત નિશ્ચય છે.” પરંતુ તેમની તે માન્યતા ખોટી છે. અધ્યાત્મમાં નિશ્ચય-વ્યવહારનું પ્રયોજન એ છે કે બંનેને યથાર્થ જાણ્યા પછી નિશ્ચયસ્વભાવની દિષ્ટિ વડે વ્યવહારનું લક્ષ છોડી દેવું એટલે કે વ્યવહારનો નિષેધ કરવો—જો આમ કરે તો જ શુદ્ધાત્માની પ્રાસિ થાય છે.

નિશ્ચય અને વ્યવહારના જ્ઞાનને અનેકાંત કયારે કહી શકાય? જો નિશ્ચય વ્યવહાર વડે અનેકાંતસ્વરૂપને જાણીને સમ્યક્ એકાંત એવા અભેદ સ્વભાવમાં ઢળે તો નિશ્ચયવ્યવહારના જ્ઞાનને અનેકાંત કહી શકાય છે. કેમકે અનેકાંતનું જ્ઞાન પણ સમ્યક્ એકાંત એવા નિજપદની પ્રાસિ કરાવવા સિવાય અન્ય હેતુએ ઉપકારી નથી. ઉઘાડ જ્ઞાન વડે નિશ્ચય વ્યવહારને જાણીને જો નિશ્ચય સ્વભાવ તરફ ન ઢળે અને વ્યવહારના જ લક્ષમાં અટકી રહે તો તેને સમ્યક્ એકાંત એવા નિજપદની પ્રાસિ થાય નહિં, અને તેથી તેનું નિશ્ચય વ્યવહારનું જાણપણું તે અનેકાંત કહી શકાય નહિં. અધ્યાત્મ દિષ્ટિમાં તો અનેકાંત બતાવ્યા પછી સમ્યક્ એકાંત સ્વભાવમાં ઢળવાનું જ પ્રયોજન છે; માટે અધ્યાત્મ ગ્રંથોમાં સર્વત્ર અભેદ જ પ્રધાન છે; અને એના અભ્યાસથી જ શુદ્ધાત્માની પ્રાસિ થાય છે.

વર્ષ પાંચમું : સાલંગ અંક : કારતક
અંક પહૃલો : ૪૮ : ૨૪૭૪

પરમ પૂજ્ય સદગુરુદેવશ્રી કાનાલ સ્વામીના
:: વ્યાખ્યાન ઉપરથી ::

(શ્રી સમયસાર, મોક્ષ અધિકાર
ગા. રહેન. ના વ્યાખ્યાનમાંથી)

સુખ અને દુઃખ

સુખનો કે દુઃખનો અનુભવ આત્માને થાય છે, પણ લાકડું વગેરે જડ વસ્તુઓને સુખ દુઃખ થતું નથી. જે પરવસ્તુઓ સુખ-દુઃખરૂપે ન થાય તે વસ્તુઓ આત્માને સુખ-દુઃખનું કારણ નથી. દુઃખ કે સુખનો અનુભવ આત્માની દશામાં થાય છે તેથી તે દુઃખ સુખનું કારણ આત્મા જ છે. દુઃખદશાનું કારણ આત્માની પર્યાયમાંજે મિથ્યાત્વભાવ અને રાગ દેષ થાય છે તે જ છે, અને સુખનું કારણ સાચું જ્ઞાન અને વીતરાગભાવ જ છે. કોઈ માથું કાપે કે ચંદન ચોપડે-તે દુઃખ-સુખનું કારણ નથી, કેમકે સુખ-દુઃખરૂપે થનાર જડ શરીર નથી પણ આત્મા છે.

દુઃખપણે અને સુખપણે થનાર આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યા વગર દુઃખ ટળીને સુખ કઈ રીતે થાય ? જે દ્રવ્યની એક અવસ્થા દુઃખરૂપ થાય છે તે આખું દ્રવ્ય શું દુઃખરૂપ છે, કે દુઃખ તેનું સ્વરૂપ છે, કે તે દુઃખ ટળીને સુખરૂપ થઈ શકે છે ? દુઃખ તો ક્ષણિક વિકારી પર્યાય છે, આખું દ્રવ્ય દુઃખરૂપે થઈ જતું નથી, પણ ક્ષણિક એક પર્યાયમાં દુઃખ છે. જો તે એક પર્યાયની અપેક્ષા છોડીને ત્રિકાળી દ્રવ્યની અપેક્ષાથી જોવામાં આવે તો દ્રવ્યનો સ્વભાવ ત્રિકાળી સુખરૂપ જ છે, દુઃખ તેનું સ્વરૂપ નથી, તેથી દ્રવ્યસ્વભાવની ઓળખાણ વડે દુઃખ દશા ટાળીને સુખદશા પ્રગટ કરી શકાય છે. પરંતુ જો આત્માના ત્રિકાળ સુખસ્વભાવને ન ઓળખે અને પર પદાર્થોથી સુખ માને તો તેની દુઃખદશા ટળે નહિ અને સુખદશા પ્રગટે નહિ. સુખદશા સ્વભાવમાંથી પ્રગટે છે પણ પર દ્રવ્યમાંથી પ્રગટતી નથી.

સુખ-દુઃખ તે આત્માની અવસ્થા છે તેથી જેવી અવસ્થા આત્મા પોતે ધારણ કરે તેવી અવસ્થા ધારણ કરીને બીજી દશાને પલટાવી શકે છે. શરીર જડ છે, તેમાં સુખ-દુઃખની અવસ્થા નથી તેથી શરીર વગેરેની કોઈ પણ હાલત સાથે આત્માના સુખ-દુઃખનો સંબંધ નથી.

પર વસ્તુમાં સુખ-દુઃખ નથી પણ આત્માની જ પર્યાયમાં સુખ છે-એટલું નક્કી કર્યા પછી, દુઃખ ટાળીને સુખ પ્રગટ કરવા માટે શું કરવું ? -કે પોતાના સુખ માટે હવે પર દ્રવ્યો પ્રત્યે જોવાનું ન રહ્યું; પણ પોતામાં જ જોવાનું રહ્યું. પોતામાં પણ દ્રવ્ય અને પર્યાય એવા બે પડખાં છે, તેમાં વર્તમાન ચાલતી પર્યાય તો પોતે દુઃખરૂપ છે તેથી તે પર્યાયના આધારે કે લક્ષે સુખ પ્રગટી શકે નહિ, પરંતુ જ્યાં પરિપૂર્ણ સુખ હોય અને દુઃખ ન હોય એવું જે સુખસ્વરૂપ દ્રવ્ય તેના જ આધારે-લક્ષે સુખદશા પ્રગટે છે અને દુઃખદશા ટળે છે. વર્તમાન પર્યાયનું લક્ષ પર ઉપર જાય છે તેથી તે પર્યાયમાં દુઃખ છે, પર ઉપરનું લક્ષ છોડીને જો સ્વલક્ષમાં પર્યાયને વાળે તો તે પર્યાયમાં સુખ પ્રગટે છે. માટે-

સ્વાધીન જ્ઞાન વડે અર્થાત્ પ્રક્ષા વડે શુદ્ધ આત્મા અને દુઃખદાયકદશા (-બંધભાવ) એ બંનેના બિન્નબિન્ન લક્ષણને ઓળખવા અને અભિપ્રાયના જોરે શાદ્યાત્મસ્વભાવનું અવલંબન કરીને બંધભાવનું અવલંબન છેદવું-તે જ સુખનો ઉપાય છે. સંપૂર્ણસુખ તે જ મોક્ષ છે.

પ્રશ્ન:- પુણ્ય-પાપના બંધભાવમાં દુઃખ હોવા છતાં અજ્ઞાનીને શા માટે દુઃખ નથી લાગતું ?

ઉત્તર-કેમ કે અનાદિથી પુણ્ય-પાપથી જીવા આત્મસ્વભાવને જાણ્યો નથી, માન્યો નથી, રચિમાં લીધો નથી અને પુણ્ય-પાપ તે જ હું એમ માન્યું છે તેથી તે પુણ્ય-પાપના દુઃખરૂપ ભાવોમાં જ સુખ કલ્પી રહ્યો છે. પુણ્ય-પાપનું પડખું જ અનાદિથી અનુભવ્યું છે પણ પુણ્ય-પાપ રહિત સ્વભાવને કરી અનુભવ્યો નથી, તેથી અનાદુણ સુખના સ્વરૂપની ખબર નથી એટલે મંદ દુઃખરૂપ ભાવોમાં સુખની માન્યતા કરી લીધી છે. જો પુણ્ય-પાપરહિત સ્વભાવ ઘ્યાલમાં લે તો પુણ્ય-પાપને દુઃખ તરીકે જાણો, અને તે ટાળવા પ્રયત્ન કરે.

અજ્ઞાની જીવને નિરંતરપણે આકુળતાજન્ય નવી નવી ઈચ્છા થયા કરે છે, જો દુઃખ ન હોય તો આકુળતા કેમ હોય ? આકુળતા છે તે જ દુઃખ છે. હવે તે દુઃખનું શું કારણ છે ? -તે જાણીને તે કારણને દૂર કરવાથી દુઃખ દૂર થાય છે, પણ દુઃખના મૂળ કારણને જાણ્યા વગર અન્ય ઉપાયો કર્યા કરે તેથી દુઃખ ટળતું નથી. શું મારા દુઃખનું કારણ શરીર, કર્મ કે સંયોગ છે, કે અંતરનો કોઈ ઊંઘો ભાવ દુઃખનું કારણ છે ? પ્રથમ તો શરીર કર્મ વગેરે વસ્તુઓ જડ છે, તેઓ સુખ-દુઃખરૂપ થતી નથી, જે વસ્તુ સ્વયં સુખ-દુઃખરૂપ ન થાય તે સુખ-દુઃખનું વાસ્તવિક કારણ પણ ન

થાય, માટે કર્મ વગેરે કોઈ ચીજ મારા દુઃખનું કારણ નથી; પરંતુ દુઃખ મારી પર્યાયમાં છે તેથી દુઃખનું કારણ પણ મારી પર્યાયમાં જ છે. ત્રિકાળી સ્વભાવ તે દુઃખનું કારણ નથી પણ પર્યાયમાં ઉંધો ભાવ તે જ દુઃખનું કારણ છે. આથી એમ નક્કી થયું કે તે દુઃખ ટાળવા માટે ઉંધો ભાવ જ ટાળવો જોઈએ.

અવસ્થામાં મિથ્યાત્વ અને રાગ-દ્રેષ રૂપ બંધભાવ તે જ દુઃખનું કારણ છે અને હું તો ત્રિકાળ શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ છું મારું શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ દુઃખનું કારણ નથી. -આ પ્રમાણે આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને અને બંધભાવોને પ્રજ્ઞાધીણીવડે ભિન્ન ભિન્ન ઓળખીને પ્રજ્ઞાવડે આત્માને ગ્રહણ કરવો અને બંધભાવને છોડવો તે જ સુખી થવાનો અને દુઃખ દૂર કરવાનો ઉપાય છે.

અજ્ઞાની અને જ્ઞાનીની ભાવનામાં મહાન તર્ફાપત

(સમયસાર-મોક્ષ અધિકારના વ્યાખ્યાનમાંથી ગાથા-૨૮૮. વીર સંવત ૨૪૭૨)

કોઈ એમ વિચારે કે, 'મારું તો ગમે તે થાય, જો મારા વડે જગતના ઘણા જીવોને લાભ થતો હોય તો મારે થોડાક ભવ ભલે વધે.' -આ ભાવના કોની છે? પાકા મિથ્યાદ્વિષ્ણી જ આ ભાવના છે. ભવનું કારણ તો વિકાર છે, જેને વિકાર લંબાવવાની ભાવના છે તે જીવ મિથ્યાદ્વિષ્ણી જ છે. જેણે ભવની ભાવના ભાવી તેણે ભવનું કારણ જે વિકાર તેની ભાવના ભાવી, અને વિકારરહિત સ્વભાવની ભાવના ભાવી નહિ.

જ્ઞાની ધર્મત્વાને પણ શુભ વિકલ્પ આવે કે 'જગતના જીવો ધર્મ પામે' -પરંતુ ધર્મત્વા જીવ તે વિકારને લંબાવવા માગતા નથી. જ્ઞાનીને ભાન છે કે મારા વિકલ્પ વડે કોઈને (મને કે બીજાને) લાભ થતો જ નથી અને કોઈના કારણે મારે ભવ હોઈ શકે જ નહિ. જગતને સમજાવવા માટે મારે એક ક્ષણ પણ ભવમાં અટકવાનું હોય જ નહિ, હું મારા રાગને કારણે અટકેલો છું. બીજા જે જીવોને સમ્યજ્ઞાનનો લાભ થાય છે તે તો તેમની પોતાની પાત્રતાથી થાય છે, હું તો નિભિત્તમાત્ર છું. પરને હું સમજવી શકું એવો અભિપ્રાય તો જ્ઞાનીને હોતો જ નથી પરંતુ 'પરને સમજવામાં હું નિભિત છું' એવી પરલક્ષની લાગણીની ભાવના જ્ઞાનીને હોતી નથી. સામા જીવોની તૈયારી હોય માટે નિભિતને અટકવું વડે-એવી પરાધીનતા નથી.

શુદ્ધ જ્ઞાતા-દેષાભાવ સિવાય વચ્ચે કોઈ પણ વિકલ્પ આવે તે લાભનું કારણ નથી. પણ ભવના ભાવોને છીટીને ભવરહિત ચૈતન્યસ્વભાવની ભાવના તે જ મોક્ષનું કારણ છે. જ્ઞાની તો ભવની ભાવના ભાવે કે સ્વભાવની? પરના કારણે કે વિકલ્પના કારણે જ્ઞાનીઓ એક ક્ષણ પણ રોકાવા માગતા નથી; પુરુષાર્થની મંદતાના કારણે અટક્યા છે, અને ઉગ્ર પુરુષાર્થની ભાવનાના જોરે તેને તોડી નાખવા માગે છે.

કોઈ ઉપર ઘણો રાગ હોય અને તેને કહે કે આવતા ભવે તમારા ઘરે જન્મ લઈને તમારા બધાય દુઃખ રાણી દઈશ.-આવી ભાવના કરનારને મૂઢ લોકો તો 'પરમાર્થી' કહે છે, પરંતુ જ્ઞાનીઓ કહે છે કે એ પરમાર્થી નથી, એ જીવ મહા પાપી-મિથ્યાદ્વિષ્ણી છે, કેમકે ભવરહિત પોતાના સ્વભાવનો અનાદર કરીને તેણે વિકારની ભાવના ભાવી છે.

સમયસારમાં પૂર્વે ૨૦૫ મી ગાથામાં કહ્યું હતું કે-

ણાણગુણેણ વિહીણ એયં તુ પયં બહૂ વિણ લહંતે ।
તંગિણ ણિયદમેદં જદિ ઇચ્છસિ કમ્મપરિમોક્ખં ॥

-ફરિંગિત- બહુ લોક જ્ઞાનગુણે રહિત આ પદ નહિ પામી શકે;
રે ગ્રહણ કર તું નિયત આ, જો કર્મભોક્ષેચ્છા તને.

અર્થ:- જ્ઞાનગુણથી રહિત ઘણાય લોકો (ઘણા પ્રકારનાં કર્મ કરવા છતાં) આ જ્ઞાનસ્વરૂપ પદને પામતા નથી; માટે હે ભવ્ય! જો તું કર્મથી સર્વથા મુક્ત થવા ઈચ્છતો હો તો નિયત એવા આ જ્ઞાનને ગ્રહણ કર.

સમવસરણમાં સાક્ષાત् શ્રી તીર્થકર ભગવાનની સન્મુખ તે ભવે મોક્ષ જનારા તથા એકાવતારી સંત-મુનિઓના ટોળાં વચ્ચે મિથ્યાદ્વિષ્ણી દ્રવ્યલીંગી બેઠો હોય અને તે અનંત સંસારી હોય; ભગવાનની અને સંતમુનિઓની હાજરી છે પણ જ્યાં તે જીવને પોતાને જ પ્રજ્ઞાવડે સ્વભાવ જાણતાં આવડતો નથી તેમાં અન્ય કોઈ શું કરે? તેમ હે ભાઈ! તું તારા ભાવમાં પર જીવોને સમજાવવાના ગમે તેટલા વિકલ્પો કર, પરંતુ જ્યાં પર

(અનુસુંધાન પાન ૨૦૬)

**શ્રી સમયસારજી કલશ ૧-૨-ઉના
વ્યાખ્યાનના આધારે કેટલાક**

પ્રશ્નોત્તર

૧. પ્ર. -આ આત્માને શું થયો ત્યાં આત્મા તો એનો એ જ છે વીર્યગુણનું કાર્ય પોતાને જે કરવાનું છે?

તેથી દ્રવ્યપણે નિત્ય છે અને રૂચિનું તેની પ્રાસિનો પુરુષાર્થ

૩. -આ આત્માને સુખી થવાનું અશાનદશા નાશ થઈને જ્ઞાન દશા કરવાનું છે.
છે અને સુખ તો આત્મામાં જ છે ઉત્પજ્ઞ થઈ એટલે પર્યાય અપેક્ષાએ આત્માનું કાર્ય પોતાના અનંત-
તેથી આત્માની ઓળખાજી કરવી તે આત્મા અનિત્ય છે. ગુણ-પર્યાયોને પોતામાં એકપણે
જ આ આત્માનું કર્તવ્ય છે.

૨. પ્ર. -ધર્માત્મા સંસારમાં આત્માને નિત્ય માનીએ તો શું વાંધો એ. પ્ર. -એક સમયમાં ગુણને
પતીત કેમ થતા નથી? આવે?

૫. પ્ર. -જો પર્યાય અપેક્ષાએ પણ ટકાવી રાખવાનું છે.

૮. પ્ર. -એક સમયમાં ગુણને

આશ્રયે અને દ્રવ્યને આશ્રયે

૬. -ધર્માત્માને અંતરભાન વર્તે છે. કોઈ પર આત્મા નિત્ય હોય તો દુઃખ ટળીને છે. એક સમયે એક ગુણને
દ્રવ્યમાં તેમજ રાગ-દ્વેષમાં મારું સુખ સુખ, રાગ ટળીને વીતરાગતા, અશાન આશ્રયે એક જ પર્યાય હોય છે
નથી, આવી પ્રતીતિને લીધે પર ટળીને સાચું જ્ઞાન-એ વગેરે કાંઈ ન અને દ્રવ્યમાં અનંતગુણો રહેલા છે
દ્રવ્યોથી અને પર ભાવથી બિન્નપણે થઈ શકે. અને જે રાગ-અશાન વગેરે તેથી તેની અનંત પર્યાયો એક
પોતાને સદ્ગ્ય અનુભવે છે તેથી ભાવો છે તે પણ નિત્ય થઈ જશે, તેમ સમયમાં દ્રવ્યને આશ્રિત હોય છે.
તેઓ સંસારમાં પતીત થતા નથી. થતાં જ્ઞાન અને વીતરાગતા થઈ શકશે ૧૦. પ્ર. પર્યાય અને પર્યાયી
પણ અલ્યકાળે મુક્તિ પામે છે. નંદિ.

૭. પ્ર. -આત્મામાં ભેદપણું અને હ. પ્ર. -આત્મામાં એકપણું અને કરવું ?
અભેદપણું કઈ રીતે છે? અનેકપણું કઈ રીતે છે?

૭. -એક સમયે એક ગુણને

એટલે શું? તેનું જ્ઞાન શા માટે

૮. -આત્મામાં અનંતગુણો છે તે ઉ. -આત્મામાં ગુણ-પર્યાય હાલત, અવસ્થા. અને પર્યાયી
ગુણોનું કાર્ય દરેકનું જીદું છે, આ અપેક્ષાએ અનેકપણું છે, અને દ્રવ્ય એટલે પર્યાયરૂપે થનાર-દ્રવ્ય. આ
રીતે ગુણભેદથી આત્મા ભેદરૂપ છે. અપેક્ષાએ એકપણું છે.

જાણવાથી એમ સમજાય છે કે-

અને બધાય ગુણોનો આધાર તો ઉ. -તમે આત્મામાં ભેદપણું પર્યાયરૂપે થનાર દ્રવ્ય પોતે જ છે
એક આત્મા જ છે એટલે કે દ્રવ્ય સ્વીકારશો કે અભેદપણું ?

પરંતુ નિમિત્ત વગેરે પરપદાર્થો

અપેક્ષાએ આત્મા અભેદ છે. જેમકે, ઉ. -આત્માના ભેદપણાનું અને દ્રવ્યની પર્યાયના કર્તા નથી. સૌ
જ્ઞાનગુણનું કાર્ય જાણવાનું છે અને અભેદપણાનું સ્વરૂપ જ્ઞાનમાં દ્રવ્ય પોતપોતાની પર્યાયમાં
શ્રદ્ધાગુણનું કાર્ય પ્રતીત કરવાનું છે- સ્વીકારીને, શ્રદ્ધામાં અભેદપણાનો સ્વતંત્રપણે પરિણામે છે. પોતાની
એ રીતે ગુણ અપેક્ષાએ ભેદ છે; સ્વીકાર કરશું.

પર્યાય પોતાના આત્મામાંથી આવે

તથા જ્ઞાન ગુણ પણ આત્માનો છે ઉ. -શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, ચારિત્ર, સુખ,
અને શ્રદ્ધાગુણ પણ આત્માનો છે- ૮. પ્ર. -શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, ચારિત્ર, સુખ,
એ રીતે દ્રવ્ય અપેક્ષાએ આત્મા બતાવો. વીર્ય અને આત્મા એ બધાનાં કાર્ય
અભેદ છે.

છે તેથી પોતાની શુદ્ધપર્યાય પ્રગત

૯. પ્ર. -આત્મામાં નિત્યપણું કરવાનું છે. ૯. -શ્રદ્ધાગુણનું કાર્ય પ્રતીત
અને અનિત્યપણું કઈ રીતે છે.

કરવા માટે આત્મા તરફટેચ્છિ કરવી

જોઈએ.

૧૦. પ્ર. -આત્મામાં અનંત
ગુણો હોવા છતાં ગુણોમાં પ્રદેશભેદ
નથી' અને ૧૧. પ્ર. -૧. 'આત્મામાં અનંત
ગુણનો પિંડ છે' -તે બોલમાં કયા

નથી' અને ૨. 'આત્મા અનંત
ગુણનો પિંડ છે' -તે બોલમાં કયા

ધર્મ આવ્યા?

૧૧. પ્ર. -૧. 'આત્મામાં અનંત
ગુણો હોવા છતાં ગુણોમાં પ્રદેશભેદ
નથી' અને ૨. 'આત્મા અનંત
ગુણનો પિંડ છે' -તે બોલમાં કયા

ધર્મ આવ્યા?

૧૨. -પહેલાં બોલમાં

ગુણોની અવસ્થા સમયે સમયે સમયે સમયે

સુખગુણનું કાર્ય આહૃલાદ આપવો 'અભેદપણું' અને બીજા બોલમાં

'એકપણું' એમ બે ધર્મો આવે છે.

જેમકે-આત્મા અશાનીમાંથી જ્ઞાની

૧૨. પ્ર. - અહીં અશુદ્ધપણાને તેથી તે આંખેથી જણાતો નથી અને પણ આત્માનો ધર્મ કહ્યો છે - તે કઈ હાથથી પકડાતો નથી. છતાં તેનામાં સાચું સ્વરૂપ ઓળખીને તેને અપેક્ષાએ ?

૧૩. - સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર - તેથી તે પણ અનંત ધર્મોવાળી વસ્તુ છે આત્મ તત્ત્વને જોનારું સમ્યજ્ઞાન એ એવા અર્થમાં અહીં 'ધર્મ' નથી અને જ્ઞાનથી તે જાણી શકાય છે. જ સરસ્વતીની મૂર્તિ છે. તેમાં કહ્યો પરંતુ વસ્તુના ગુણ-પર્યાયોને ૧૭. પ્ર. - આત્માનો ધર્મ ત્રણે કાળે કેવળજ્ઞાન અનંતધર્મોવાળાં વસ્તુનો ધર્મ કહ્યો છે. આત્માના એક જ પ્રકારનો છે એમ જ્ઞાનીઓ કહે આત્માને પ્રત્યક્ષ દેખે છે તેથી તે ગુણ-પર્યાયો તે આત્માનો ધર્મ છે. છે છતાં અહીં આત્માને સાક્ષાત્ સરસ્વતીની મૂર્તિ છે, અને અશુદ્ધપણું તે પણ આત્મદ્રવ્યની અનંતધર્મોવાળો કેમ કહ્યો ?

પર્યાય હોવાથી અશુદ્ધપણાને પણ ૧૪. - અહીં મોક્ષમાર્ગરૂપ ધર્મની વાત સરસ્વતીની મૂર્તિ છે. વળી આત્માનો ધર્મ કહ્યો છે. અશુદ્ધતા નથી પરંતુ વસ્તુમાં રહેલા ગુણ-પર્યાયોને દ્રવ્યશુદ્ધરૂપ વાણી પણ આત્માના પણ આત્માની પર્યાયમાં પોતે કરે તેમજ અપેક્ષિત ભાવોને 'ધર્મ' કહેલ છે, અનંતધર્મને દેખાડનારી છે તેથી તે છે, સ્વભાવમાં અશુદ્ધતા નથી; તેવા અનંત ધર્મો દરેક વસ્તુમાં છે; આ પણ સરસ્વતીની મૂર્તિ છે. આ રીતે પર્યાયમાં અશુદ્ધતા ક્ષણિક છે, દ્રવ્ય મોક્ષમાર્ગરૂપ ધર્મ નથી કેમકે આ ધર્મો સમ્યજ્ઞાનરૂપી સરસ્વતીની મૂર્તિથી ત્રિકાળ શુદ્ધ છે એમ જો શુદ્ધતા તો જડ વસ્તુમાં પણ લાગુ પડે છે. સર્વ જીવોનું કલ્યાણ થાય છે માટે અને અશુદ્ધતાનું સ્વરૂપ સમજે તો સમ્યગ્દર્શનાદિ ધર્મ મોક્ષમાર્ગરૂપ છે, તે તેને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે. શ્રી શુદ્ધદ્રવ્યના લક્ષે પર્યાયની અશુદ્ધતા ત્રણે કાળે એક જ પ્રકારનો છે. અમૃતચંદ્રચાર્યાદિવ આશીર્વાદ આપે ટાળે.... એટલે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન - ૧૮. પ્ર. - જડ વસ્તુમાં તો જ્ઞાન છે કે 'આવી સરસ્વતીની મૂર્તિ ચારિત્રરૂપ ધર્મ પ્રગટે.

૧૩. પ્ર. - વચન અગોચર ધર્મો રીતે હોય ? સરસ્વતી મનાય છે તે સત્યાર્થ નથી.

(ગુણો) કોને હોય ? જ્ઞાનીને કે ૩. - જડ વસ્તુમાં જ્ઞાન નથી તો પણ ૨૧. પ્ર. - સરસ્વતીને નમસ્કાર અજ્ઞાનીને ? જડ વસ્તુમાં પોતાના જડરૂપ કરવા એટલે શું ?

૩. - ગુણો તો બધાય આત્મામાં અનંતધર્મો રહેલાં છે, જ્ઞાન નથી તેથી ૩. - સરસ્વતી એટલે સરખાં જ છે. જેટલા સિદ્ધ તેનામાં મોક્ષમાર્ગરૂપ ધર્મ નથી, પરંતુ સમ્યજ્ઞાન. તે સમ્યજ્ઞાન ભગવાનના આત્મામાં ગુણો છે અસ્તિત્વ, દ્રવ્યત્વ, અરૂપીપણું, રૂપીપણું આત્માના સ્વરૂપને જે રીતે દેખે છે તેટલા જ ગુણો દરેક આત્મામાં છે. વગેરે અનંત ધર્મો જડવસ્તુમાં રહેલાં તે રીતે આત્માના સ્વરૂપની વચન અગોચર અનંતગુણો બધા છે. અનંત ધર્મો વગરની કોઈ પણ ઓળખાણ કરવી એટલે કે પોતામાં આત્મામાં સરખાં છે. વસ્તુ હોઈ જ ન શકે.

૧૪. પ્ર. - અનેકાન્ત એટલે શું ? ૧૯. પ્ર. - આત્મામાં પણ અનંત તત્ત્વનું અવલોકન કરવું તે જ

૩. - અનેક+અંત. અનેક=ઘણા; ધર્મો છે અને જડમાં પણ અનંત ધર્મો સરસ્વતીને ભાવ નમસ્કાર છે. અંત=ધર્મ. અનેકાન્ત એટલે ઘણા છે તો આત્માને જડથી જીદો કઈ રીતે ૨૨. પ્ર. - આત્મામાં સવિકલ્પ ધર્મો. દરેક વસ્તુ અનેકાન્ત સ્વરૂપે ઓળખાય ? ગુણ કરો અને તેનું સ્વરૂપ શું ?

હોવાથી દરેક વસ્તુમાં અનંત ધર્મો ૩. - આત્માના અનંતધર્મોમાં ૩. - આત્મામાં એક જ્ઞાનગુણ જ રહેલાં છે.

ચેતનપણું અસાધારણધર્મ છે, તે સવિકલ્પ છે. 'સવિકલ્પ' નો અર્થ

૧૫. પ્ર. - આત્મામાં કેટલા ધર્મો ચેતનપણું અન્ય દ્રવ્યોમાં નથી તેથી 'રાગરૂપ વિકલ્પ સહિત' એમ ન હશે ? ચેતન લક્ષ્યાણ વડે આત્મા અન્ય દ્રવ્યથી સમજવો, પરંતુ પોતાને અને પરને

૩. - આત્મા પણ વસ્તુ છે તેથી બિજ્ઞપણે ઓળખાય છે. વળી, અનંત રાગરહિત જાણનારું જ્ઞાન જ છે, તેમાં પોતાના અનંત ધર્મો રહેલાં છે. આત્માઓ છે તે દરેકનું ચેતનપણું જીદું માટે તે 'સવિકલ્પ' છે, જ્ઞાન

૧૬. પ્ર. - આત્મા આંખેથી દેખાતો જીદું છે તેથી અન્ય આત્માઓથી પણ સિવાયના બીજા ગુણો છે તેઓ નથી તેમજ હાથમાં પકડી શકતો નથી પોતાનો આત્મા જીદો છે એમ સ્વ-પરને જાણનારાં નથી માટે તે છતાં તેને વસ્તુ કેમ કહેવાય ? અનુભવાય છે.

'નિર્વિકલ્પ' કહેવાય છે.

૩. - આત્મા અરૂપી હોવાથી ૨૦. પ્ર. - તમે સરસ્વતીની મૂર્તિને ૨૨. પ્ર. - વ્યવસ્થિત પર્યાય શેમાં તેનામાં સ્પર્શ, રંગ, ગંધ વગેરે નથી નમસ્કાર કરો કે નહિ ? શા માટે ? કોના આધારે અને શાથી થાય છે ?

૩. - બધી વસ્તુઓમાં વ્યવસ્થિત સ્વભાવ છે. (અગુરુલઘુ=મર્યાદાથી ૨૮. પ્ર. - આત્માના પર્યાય જ થાય છે. કોઈ વસ્તુની વધી ન જાય અને મર્યાદાથી ઘટી ન સ્વચ્યતુષ્યનું અને પરચ્યતુષ્યનું પર્યાય આડી અવળી થતી જ નથી. જાય.)

વસ્તુની પર્યાય વસ્તુના ગુણોના જ આધારે થાય છે, દરેક વસ્તુમાં આત્મામાં અનંતધર્મો આવશે? દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને દ્રવ્યત્વ નામનો ગુણ હોવાથી તે સ્વયં પરિણામ્યા કરે છે; આ રીતે વસ્તુનું પરિણામન થવાથી પર્યાય થાય છે. વસ્તુની પર્યાયનો કોઈ જુદો કર્તા નથી.

૨૪. પ્ર. - નારકી જીવોને ક્ષણમાં સમજવો પરંતુ 'સ્યાત્' પદ વડે એમ સંગધી અને પરભાવથી રહિત કેવળજ્ઞાન કેમ થતું નથી? કોઈ સમજવું કે આત્મામાં ચેતનપણું પણ છે એકરૂપ આત્મા વસ્તુ તે સ્વદ્રવ્ય પરવસ્તુ તો આત્માને રોકતી નથી. અને બીજા પણ અનંતગુણો ચેતનપણા છે.

૩. - નારકી જીવોએ પોતાનો સાથે જ રહેલા છે. આ રીતે સ્યાદ્વાદ પુરુષાર્થ ઘણો ઊંધો કર્યો છે અને વડે યથાર્થ સમજતાં 'ચેતનપણું' કહેતાં તેઓને વિશેષ રાગ ટાળવાનો અનંત ધર્મવાળો આત્મા જ્યાલમાં વર્તમાન પુરુષાર્થ નથી તેથી આવે છે.

સમ્યજ્ઞન કરતાં આગળની ભૂમિકા તેઓને હોતી નથી.

૨૫. પ્ર. - સાચો વિવેક કરનાર સ્પષ્ટ સમજાવો. કયો ગુણ છે?

૩. - આત્માનો જ્ઞાનગુણ જ જાણવાનો છે તેથી તે સ્વયં પોતે સાચો વિવેક કરનાર છે.

૨૬. પ્ર. - બધા આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તો પછી જુદાજુદા શી રીતે ટકી શકે?

૩. - બધા આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપે સરખા હોવા છિતાં, તેમનામાં અગુરુલઘુ ગુણ હોવાથી કોઈ અને બધા પરને જાણવાનો છે.

આત્માનું જ્ઞાન બીજામાં ભળી જતું નથી. જ્ઞાન ગમે તેટલું વધી જાય તોપણ તે વધીને બીજા આત્મામાં ભળી જાય નહિં, અને ગમે તેટલું ઘટી જાય તોપણ તેનું જ્ઞાનપણું મટીને તેમાં જરૂરપણું ન આવી જાય.

સિદ્ધનું જ્ઞાન સંપૂર્ણ વિકાસ પામ્યું હોવા છિતાં તે સિદ્ધના આત્માની બણાર ફેલાઈ ગયું નથી, અને નિગોદનું જ્ઞાન અત્યંત હીણું થઈ ગયું હોવા છિતાં તે જરૂરપે થઈ જતું નથી; એવો અગુરુલઘુ ગુણનો

૨૭. પ્ર. - 'ચેતનપણું' કહેતાં ૩. - સ્વચ્યતુષ્ય એટલે પોતાના પરચ્યતુષ્ય એટલે પોતાથી ભિન્ન વસ્તુના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ. આત્માના સ્વચ્યતુષ્ય આ પ્રમાણે આત્માના સ્વચ્યતુષ્ય એટલે પોતાના સમજાવો.

૩. - હા, કેમકે અનંત ધર્મો 'સ્યાત્' પદથી એકધર્મીમાં અવિરોધપણે રહેલા એમ સમ્યજ્ઞાન દેખે છે. આત્માને ચેતનસ્વરૂપ કહેવાથી ચેતન સિવાયના છે-

બીજા ધર્મોનો આત્મામાં અભાવ ન સ્વદ્રવ્ય=સર્વ પર દ્રવ્યોના સમજવો પરંતુ 'સ્યાત્' પદ વડે એમ સંગધી અને પરભાવથી રહિત કેવળજ્ઞાન કેમ થતું નથી? કોઈ સમજવું કે આત્મામાં ચેતનપણું પણ છે એકરૂપ આત્મા વસ્તુ તે સ્વદ્રવ્ય પરવસ્તુ તો આત્માને રોકતી નથી. અને બીજા પણ અનંતગુણો ચેતનપણા છે.

૩. - નારકી જીવોએ પોતાનો સાથે જ રહેલા છે. આ રીતે સ્યાદ્વાદ પુરુષાર્થ ઘણો ઊંધો કર્યો છે અને વડે યથાર્થ સમજતાં 'ચેતનપણું' કહેતાં પ્રમાણે અસંખ્ય પ્રદેશો તે આત્માનું તેઓને વિશેષ રાગ ટાળવાનો અનંત ધર્મવાળો આત્મા જ્યાલમાં સ્વક્ષેત્ર છે.

૨૮. પ્ર. - આત્મા પરને દેખે પરંતુ વિનાશ રહિત, અનાદિ અનંત પોતે પોતાને કઈ રીતે દેખી શકે? તે ટકીને પોતાની સ્વપર્યાયમાં પરિણમવું તે આત્માનો સ્વકાળ છે.

૩. - આત્માનો સ્વભાવ જ સ્વક્ષેત્ર=ઉત્પત્તિ રહિત, પોતાની અવગાહના ચકાસતે' એટલે કે આત્મા પોતાની નિર્વિકલ્પ જ્ઞાતા-દસ્તા તે આત્માનો નિર્મણ જ્ઞાનદશા વડે જ પોતાના સ્વ ભાવ છે. આ સિવાય બીજું સ્વરૂપને પ્રકાશનારો (જાણનારો) છે. બધું આત્માની અપેક્ષાએ આત્માને પોતાનું સ્વરૂપ જાણવા માટે પોતપોતાના સ્વચ્યતુષ્ય હોય છે.

૩. - આત્માનો સ્વભાવ=રાગ-દ્રોષ-અજ્ઞાન રહિત શુદ્ધચૈતન્ય સ્વરૂપ માત્ર પોતાને જાણી શકે છે. 'સ્વાનુભૂત્યા ચકાસતે' એટલે કે આત્મા પોતાની નિર્મણ જ્ઞાનદશા વડે જ પોતાના સ્વ ભાવ છે. આ સિવાય બીજું સ્વરૂપને પ્રકાશનારો (જાણનારો) છે. બધું આત્માની અપેક્ષાએ આત્માને પોતાનું સ્વરૂપ જાણવા માટે પોતપોતાના સ્વચ્યતુષ્ય હોય છે.

૩. - જરૂર પરમાણુઓમાં પણ આત્માનું જ્ઞાન બીજામાં ભળી જતું નથી. જ્ઞાન ગમે તેટલું વધી જાય તોપણ તે વધીને બીજા આત્મામાં ભળી જાય નહિં, અને ગમે તેટલું ઘટી જાય તોપણ તેનું જ્ઞાનપણું મટીને તેમાં જરૂરપણું ન આવી જાય.

૩. - જરૂર પરમાણુઓમાં પણ આત્માનું જ્ઞાન બીજામાં ભળી જતું નથી. જ્ઞાન ગમે તે પોતે પોતાના જ્ઞાનનું શૈય થઈ તેના જરૂર સ્વચ્યતુષ્ય હોય છે તે શકે છે. જો જ્ઞાન પોતે પોતાને ન જાણે આ પ્રમાણે-

અને પરને જ જાણે તો પરલક્ષે રાગ દ્રવ્ય=વર્ણ, ગંધ વગેરે ગુણ-રખા જ કરે અને રાગવાળું જ્ઞાન પુરુષ પર્યાયોનો પિંડ તે તેનું સ્વદ્રવ્ય છે. જાણી શકે નહિં. પરંતુ જ્ઞાનનો સ્વભાવ

ક્ષેત્ર=પોતાના પ્રદેશત્વગુણાની પોતાના સ્વલક્ષે રાગ તોડવાનો છે. પર્યાયથી અમુક આકારમાં તેઓ પોતે પોતાની અનુભૂતિ વડે પોતાને રહેલાં છે, તેનો આકાર તે તેનું પ્રકાશે છે અને પોતા સિવાયના અન્ય સમસ્ત પદાર્થોને પણ જાણે છે.

(પોતાના એક પ્રદેશ રૂપ સ્વક્ષેત્ર.)

કાળ=કાળી પર્યાય, રાતી રહેલાં સમયસારની 'આત્મઘ્યાતિ' તથ. પ્ર. -પરમ વિશુદ્ધિ એટલે પર્યાય, ભારે, હલકી, વગેરે પોતાની નામની ટીકા ૪૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ રચી શું ?

પર્યાય સમયે સમયે થાય છે તે છે.

તેનો સ્વકાળ છે; પરમાણુરૂપે તેઓ

શું ?

૩. -સંપૂર્ણ કેવળજ્ઞાનમય, અનાદિ અનંત ટકનારાં છે. તે પરમ વિશુદ્ધિ છે.

ભાવ=પોતામાં અનંતગુણો રહેલાં છે તે તેનો સ્વભાવ છે.

૩. -આત્મઘ્યાતિ એટલે આત્માની પ્રસિદ્ધિ. આત્માનો જેવો શુદ્ધ સ્વભાવ કર્યારે થાય ?

દરેક દ્રવ્યના સ્વચ્યતુષ્ટય છે તેવો જ શુદ્ધપર્યાયમાં પ્રગટી જાય બીજાથી તદ્દન જીદા હોવાથી એક તેનું નામ 'આત્મઘ્યાતિ' છે. આ ટીકા ભાવકર્મ રહિત સર્વ પ્રકારે શુદ્ધ દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યમાં કાંઈ કરી શકતું શુદ્ધાત્મસ્વભાવને પ્રસિદ્ધ કરનારી એવા આત્મસ્વભાવની સમજજ્ઞાનથી.

૩૧. પ્ર. -શ્રી સમયસાર કોણે રચ્યું ?

૩૫. પ્ર. -શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યદિવ ત્યારથી વિશુદ્ધિની શરૂઆત થાય પોતાના આત્માની પરમશુદ્ધિ કર્યારે, છે, અને તેરમા ગુણસ્થાને શાન જગતાની પૂર્ણ શુદ્ધતા ઉઘડી ભગવાને લગભગ ૨૦૦૦ વર્ષ માગે છે ?

૩. -શ્રી કુંદ કુંદ આચાર્ય શા માટે, કોણી પાસે અને કયા લક્ષે વગેરે ગુણોની પૂર્ણ શુદ્ધતા ઉઘડી ભગવાને લગભગ ૨૦૦૦ વર્ષ માગે છે ?

૩. -શ્રી સમયસારની રચના ૪૧૫ સૂત્રોમાં કરી છે. તેઓ મહાન કળશમાં આચાર્ય દેવ કહે છે કે આ

સમયસારની (શુદ્ધાત્માની અને અનુભાવ એટલે શું ?

૩૨. પ્ર. -તે શાસ્ત્રનું નામ ચંથની) વ્યાખ્યા કરતાં મારા 'સમય પ્રાભૂત' કેમ રાખ્યું ?

૩. -૪૫ કર્માની ઉદ્યરૂપ આત્માની પરમ વિશુદ્ધિ થઈ જાઓ. અવસ્થા તે 'અનુભાવ' છે; અને

૩. -સમય પ્રાભૂત એટલે પોતાની પૂર્ણ શુદ્ધતા આત્મામાં પોતાનું સ્વલક્ષ ચૂકીને

સમયસાર રૂપી ભેટણું. જેમ રાજાને પ્રગટી છે તો પણ હજુ કું સાધક છું જે રાગાદિ વિકારભાવ થાય તે મળવા ભેટણું આપવું પડે છે તેમ અને પૂર્ણ શુદ્ધતા નથી, મારી પરિણાતિ 'અનુભાવ' છે.

૩. -સમય પ્રાભૂત આત્મદશા સ્વરૂપ પરમાત્મદશા પ્રગટ કરવા સમયસાર-જે સમ્યજ્ઞશાન-

ચારિત્રસ્વરૂપ આત્મા તેની શુદ્ધદશાની માગણી કરે છે. રાગ વડે નિરંતર મલિન થઈ રહી છે, માટે તે ટળીને મારી પરિણાતિમાં પરમ મૂર્તિ નો અર્થ સમ્યજ્ઞાન કર્યો હતો, તેનાં બીજાં નામો કયા છે ?

૩. -સમય પ્રાભૂત ભેટણું આપે આચાર્ય દેવે પોતાની પૂર્ણ શુદ્ધતા તથા વચનરૂપ છે તેથી તેનાં નામો

પરમાત્મદશા-સિદ્ધદશા-પ્રગટ થાય કોઈ બીજા પાસે માગી નથી પરંતુ વાણી, ભારતી, શારદા, વાગેવી છે; તેનો ઉપાય આ શાસ્ત્રમાં પોતાના સ્વભાવમાંથી જ પૂર્ણ શુદ્ધતા (વચનોમાં સર્વશ્રેષ્ઠ) વગેરે છે.

૩. -સમયપ્રાભૂત કહેવાય છે. બતાવ્યો હોવાથી તેને માગી છે. આ ટીકા કરતાં મારા શાનમાં

બંધપર્યાયને કોણું નિમિત્ત છે ?

૩. -વળી આ શાસ્ત્રને 'સમયસાર', પણ કહેવાય છે. સમયસાર એટલે જોશે-એમ આચાર્યદિવ શુદ્ધાત્મા તરફના શુદ્ધાત્મા. આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને

જોરાં નથી માગી પરંતુ કહું છે કું-બંધપર્યાયમાં તેને કેમ નિમિત્ત શુદ્ધતા નથી માગી પરંતુ કહું છે કું-બંધપર્યાયમાં તેને કેમ નિમિત્ત

‘સમયસાર’ કહેવાય છે.

૩૭. પ્ર. -કર્મ તો આત્માને કાંઈ જ કરતાં નથી છિતાં શુદ્ધતા નથી માગી પરંતુ કહું છે કું-બંધપર્યાયમાં તેને કેમ નિમિત્ત ‘દ્રવ્ય-દેખિથી હું શુદ્ધચૈતન્યમાત્ર મૂર્તિ કથાં ?

૩૮. પ્ર. -સમયસારની પ્રથમ ટીકા કોણે રચી ?

૩૯. પ્ર. -કર્મ આત્માને કાંઈ જ સ્વભાવના લક્ષે આચાર્યદિવે પૂર્ણ કરતાં નથી એ વાત સાચી છે.

૩. -શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્ય દેવે આજથી લગભગ ૧૦૦૦ વર્ષ

શુદ્ધતાની ભાવના કરી છે. પરંતુ

આત્મામાં જે વિકાર થાય છે તે પણ સંપૂર્ણ શુદ્ધતા પ્રગટી છે અને મારે લીધે ક્ષણોક્ષણો ભાવ-મરણથી દુઃખી આત્માનો સ્વભાવ નથી પણ હજુ પર્યાયમાં અશુદ્ધતા છે; પર્યાય હતો, હવે સાચી સમજજ્ઞા વડે તે વિભાવ છે અને વિભાવભાવ અપેક્ષાએ ફેર છે.

સ્વલ્ખે ન થાય પણ પરલ્ખે જ ૪૬. પ્ર. -સાધક ધર્મત્માજ્ય ૪૮. પ્ર. -વિકારથી આત્મા ઉંધી શ્રદ્ધા ટાળીને મોક્ષમાર્ગ તરફ વલણ કર્યું તે જ મહામંગળ છે.

થાય. આ રીતે વિકારી બંધભાવ પોતાને દ્રવ્યદ્દિષ્ટી તથા પર્યાયદ્દિષ્ટી ૪૮. પ્ર. -વિકારથી આત્મા આત્માનું સ્વરૂપ નથી પણ પર લક્ષે કેવો સ્વીકારે છે?

થતો વિભાવ છે એમ જ્ઞાન કરાવવા ૩. -સાધક ધર્મત્મા દ્રવ્યદ્દિષ્ટી તો કહ્યું છે?

માટે તેમાં કર્મને નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે. ૩. -વિકાર તે આત્માની પોતાને શુદ્ધ સિદ્ધસમાન સ્વીકારે છે

અને પર્યાયદ્દિષ્ટી, મારી પર્યાયમાં પર્યાયમાં થાય છે, કાંઈ જડમાં અંશે શુદ્ધતા પ્રગટી હોવા છતાં હજુ થતો નથી, પરંતુ વિકાર તે ધર્મોમાંથી થોડાનાં નામ આપો-

નિરંતર મલિન થઈ રહી છે-એમ જાણે આત્માનો સ્વભાવ નથી;

૩. -જ્ઞાન, દર્શન, શ્રદ્ધા, સુખ, છે; અને દ્રવ્યદ્દિષ્ટિના જોરે તે અશુદ્ધતા સ્વભાવમાં વિકાર નથી તેથી

વીર્ય, કર્તૃત્વ ભોક્તૃત્વ, અસ્તિત્વ, ટાળવા માગે છે.

વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, પ્રમેયત્વ, ૪૭. પ્ર. -મંગળિકમાં શુદ્ધાત્માને કહ્યો છે. પરદ્વયથી આત્મા સર્વથા પ્રદેશત્વ, અગુરુલઘુત્વ વગેરે નમસ્કાર કર્યા રીતે કર્યા છે?

આત્માના અનંત ધર્મો છે. અનંત નથી પરંતુ આત્માના ભાવ છે જેની પર્યાય અપેક્ષાએ વિકારથી ભિન્ન છે અને

પરદ્વયો છે તે દરેકથી પોતાનું જીને રૂચિ હોય તેને તે નમસ્કાર કરે. થાય છે.

અનંત ધર્મ આત્મામાં છે. ૪૮. પ્ર. -નમસ્કાર અંતરથી આદરસત્કાર, તે તરફનું વલણ. જેને નમસ્કાર કરવા નથી? પ્ર. -આત્માના સજીતીય અને વિજીતીય દ્રવ્યો કયા કયા છે?

૩. -વસ્તુના ગુણોનું ત્રણોકાળે હોય તેનું સાચું સ્વરૂપ સમજ્યા વગર દરેક સમયનું પરિણામન તે પર્યાય સાચા નમસ્કાર થઈ શકે નાણિ. અણી છે.

પ્રથમ શુદ્ધાત્માનું સ્વરૂપ ઓળખીને તેને ૪૯. પ્ર. -આ આત્મા સિવાય બીજા નમસ્કાર કર્યા છે. જેણે શુદ્ધાત્માનું અનંત આત્માઓ છે તે સજીતીય થવા છતાં ગુણનો નાશ કેમ થતો સ્વરૂપ ઓળખીને તેને નમસ્કાર કર્યા દ્રવ્યો છે એટલે કે જાતી અપેક્ષાએ નથી?

તેથી જે સમયે એક પર્યાયનો નાશ આદર કરતો હવે સ્વભાવનો આદર ૫૦. પ્ર. -અનાદિકાળથી વિકારનો વિરુદ્ધ લક્ષણવાળાં-જડ છે.

નથી, પરંતુ ગુણનું પરિણામ છે, પ્રથમ નમસ્કાર છે. અનાદિથી વિકારનો વિરુદ્ધ લક્ષણવાળાં-જડ છે.

તેથી જે સમયે એક પર્યાયનો નાશ આદર કરતો હવે સ્વભાવનો આદર ૫૧. પ્ર. -પંચ પરમેષ્ઠિમાં દેવ થાય છે તે જ સમયે ગુણ બીજા કર્યો. આવો સાચો નમસ્કાર તે ધર્મ છે. કેટલા અને ગુરુ કેટલા?

પરદ્વયરૂપે પરિણમી જાય છે. આ ૪૮. પ્ર. -શુદ્ધાત્માને નમસ્કાર કર્યા ૫૨. પ્ર. -અરિહંત અને સિદ્ધ એ બે શીરે પર્યાય બદલાયા જ કરે છે છે તથા આચાર્ય, ઉપાધ્યાય છતાં ગુણ તો બધા પર્યાયોમાં તેમાં મંગળિક શું થયું?

કાયમ ટકી રહે છે. ૩. -અનાદિકાળથી પોતાને અને સાધુ એ ત્રણ ગુરુ છે.

૪૫. પ્ર. -સિદ્ધપ્રભુમાં અને ૪૯. પ્ર. -તેઓને પરમેષ્ઠ શા તમારા આત્મામાં કયા પ્રકારે ભેદ જ ભોગવતો હતો; હવે પોતાના માટે કહ્યા?

છે?

૩. -દ્રવ્ય અપેક્ષાએ તો જેવા ટાળ્યો, તેની અશુદ્ધતાનો અંશે નાશ નિર્મળપદ તેઓ પામેલા છે અર્થાત્

સિદ્ધભગવાન છે તેવો જ મારો થયો અને અંશે શુદ્ધતા પ્રગટ થઈ-તે જ પરમ આત્મ સ્વરૂપમાં તેઓ સ્થિત આત્મા છે, સ્વભાવ બંનેનો સરખો મંગળિકસ્વરૂપ છે. પહેલાં મિથ્યાશ્રદ્ધાને છે તેથી તેઓ પરમેષ્ઠ છે.

છે, પરંતુ સિદ્ધભગવાનને પર્યાયમાં

અષ્ટપ્રાભૂત

શ્રી અષ્ટપ્રાભૂત શાસ્ત્ર ઉપરના પ્રવચનોમાંથી ઉતારેલો
: ટૂંકસાર:
(વૈશાખ સુદ-૫)

૧. ઓં નમઃ સિદ્ધેભ્ય:- તે સિદ્ધ ભગવંતોને નમસ્કાર હો કે જેઓ અનંત આત્મસ્વરૂપને પ્રાસ કરીને અનુભવે છે, અવસ્થાથી પણ તે આત્મદ્રવ્ય નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ થયું છે.

૨. આ કુંદકુંદાચાદિવે રચેલું અષ્ટપ્રાભૂત છે, અષ્ટપ્રાભૂત એટલે આઠ પ્રકારે બેટણું. શુદ્ધાત્મસ્વરૂપની પ્રાસિ માટે આ બેટણું છે, જે આ પ્રાભૂતમાં કહેવાયેલું સ્વરૂપ સમજે તેને આત્મસ્વરૂપ રાજ પ્રસંજ થાય છે અને કેવળજ્ઞાન લક્ષ્મીની પ્રાસિ થાય છે.

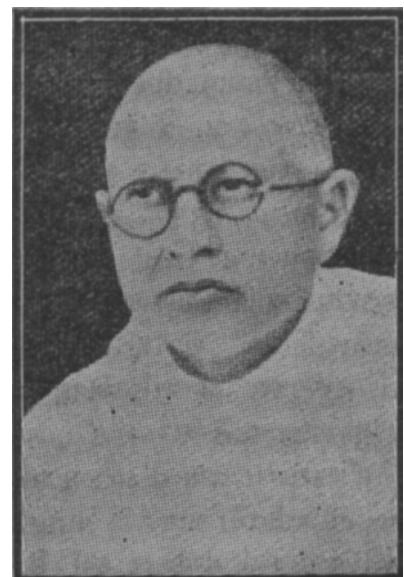
૩. કોઈ એમ કહે કે, આ કાળમાં કોઈ દર્શન પૂર્ણ સત્ય હોઈ શકે નહિ માટે સમન્વય કરવો જોઈએ. તો તેને પૂછીએ છીએ કે, હે ભાઈ ! તું પોતે જે અભિપ્રાય કહે છે તે પૂરો સત્ય છે કે તે પણ અપૂર્ણ છે ? (૧) જો તારો તે અભિપ્રાય પૂર્ણ સત્ય છે એમ તું કહે તો તારો અભિપ્રાય સ્વવચનબાધિત ઠરે છે એથીત “પૂર્ણ સત્ય કોઈ ન હોઈ શકે” એવી તારી વાત ખોટી પડે છે. અને (૨) જો તારો મત અપૂર્ણ સત્ય છે એમ તું કહે તો તારી તે અપૂર્ણતામાં બીજું કંઈક તારા જાણવાથી બહાર રહી જાય છે કે જે પૂર્ણ સત્ય છે. આ રીતે, પૂર્ણ સત્ય એવું જૈનદર્શન જ્યવંત વર્તે છે.

૪. આ હુંડાવસર્પાણી કાળમાં જડ વક બુદ્ધિવાળા જીવો થયા, તેને લીધે સનાતન જૈન નિર્ગંધ પવિત્ર માર્ગમાં પણ બુદ્ધ કલિપત મતો પ્રવર્ત્ય, તેઓએ પૂજ્ય શ્રી દેવ-ગુરુ-ધર્મનું સ્વરૂપ વિપરીત કલયું છે. પૂર્ણ પરમાત્મ દશાને પામેલા શ્રી અરિહંસદેવને આહારાદિ, પરમાત્મદશાના સાધક સંતમુનિ શ્રી ગુરુને વરત્ર અને શ્રીને મુક્તિ-એ વગેરે મહા વિપરીત પ્રલૂપણાઓ તે બુદ્ધ કલિપત થયેલા મતોમાં પ્રવર્તે છે, તે પ્રલૂપણા સર્વોત્કૃષ્ટ પવિત્ર પદોને હીન બતાવનારી છે, તેના દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર ત્રણેના સ્વરૂપમાં ભૂલ છે. કુંદકુંદપ્રભુએ સત્ય વસ્તુ સ્વરૂપને સ્પષ્ટ કર્યું છે પરંતુ કોઈના દેખથી કે કોઈના પક્ષથી કહ્યું નથી. જિજ્ઞાસુઓએ મધ્યસ્થ થઈ સત્ય સમજવું.

ત્રણલોકમાં સર્વોત્કૃષ્ટ પદ હોય તો તે તીર્થકર પદ છે, તે મહાન પદવીધારક તીર્થકરને બે બાપ કદાપિ હોય જ નહિ. અરે, “બે બાપનો” એ તો મહા ગાળ છે, તો પછી તીર્થકર જેવા મહાન પુરુષને બે બાપ મનાવવા તે મહા ભૂલ છે, તેમ માનનારને તત્ત્વની ખબર નથી.

૫. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રનું સાચું સ્વરૂપ પણ જે ન સમજે તેને આત્માની દેખતા થાય નહિ. સત્યનું સ્થાપન અને વિપરીતનું ઉત્થાપન કરવા માટે આ શાસ્ત્રની રચના છે, માટે હે ભવ્ય જીવો ! અત્યારે હવે સ્પષ્ટીકરણથી સમજવાનો વખત છે, યથાર્થ યુક્તિ કોની છે અને દોષિત યુક્તિ કોની છે તે નિર્ણય કરીને સત્ય સમજજો. આ અષ્ટપ્રાભૂત વ્યાખ્યાનમાં ઘણા વર્ષે વંચાય છે.

૬. જે કર્મ શત્રુને જીતે તે જિન. પોતાના વીતરાગભાવ અને કેવળજ્ઞાનને હણનાર રાગ-દ્રેષ્ણ-અજ્ઞાન તે જ શત્રુ છે, સાચાં શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિત્રવડે તે શત્રુઓને જે જીતે તે જિન છે. સમ્યગદિષ્ટ જીવથી શરૂ કરીને જિનપણું છે. સમ્યગદિષ્ટ જીવ આત્માના સ્વભાવનું ભાન કરીને, અજ્ઞાન મોહને જીતીને રાગ-દ્રેષ્ણનો સ્વામી થતો નથી, તેથી હજારો રાણીઓના સંયોગ વચ્ચે હોવા છતાં તે ‘જિન’ છે. સમ્યગદર્શનપૂર્વક વિશેષ રાગનો અભાવ કરીને જેઓ સ્વરૂપમાં લીન છે એવા ગણધરાદિ સંતમુનિઓ ‘જિનવર’ છે અને સર્વથા રાગ-દ્રેષ્ણ-અજ્ઞાનનો ક્ષય કરી જેઓ પૂર્ણ શુદ્ધાત્મદશા પામ્યા છે તેઓ જિનવરમાં પણ શ્રેષ્ઠ એવા ‘જિનવરવૃષભ’ છે, તેમને અમારા નમસ્કાર હો !

વળી શ્રી વર્ષમાન દેવને નમસ્કાર હો; 'વર્ષમાન' કહેતાં છેલ્લા તીર્થકર શ્રી મહાવીર પ્રભુને નમસ્કાર છે. —અથવા તો બધાય તીર્થકરો આત્મસ્વરૂપની લક્ષ્મી વડે વર્ષમાન જ હતા, તે અનંત તીર્થકરોને નમસ્કાર છે.

૭. આવા નમસ્કાર કરનારે કેટલું પ્રતીતમાં લીધું? એકેક આત્મા પરિપૂર્ણ સ્વભાવે છે, તે સ્વભાવને સમજનારા સમ્યગદિષ્ટ 'જિન' છે, તે સ્વભાવની વિશેષ રમણતારૂપ ચારિત્રદશાવાળા મુનિ 'જિનવર' છે તેમજ સ્વભાવની પૂર્ણ એકાગ્રતા કરીને કેવળજ્ઞાન પામનારા 'જિનવરવૃષ્ટભ' છે અને એવા અનંત થયા છે; આ રીતે વસ્તુસ્વભાવ અને સમ્યગદર્શન, ચારિત્ર, કેવળજ્ઞાન એવી નિર્મણદશાઓ તથા તે દશા પામનારા અનંત કેવળી ભગવાનોની પ્રતીતનો ભાવ જેણો પોતાની એક પર્યાયમાં સમાડ્યો તેણો જ સાચા નમસ્કાર કર્યો છે. —હું પણ હવે પરિપૂર્ણ દશા પામવા તૈયાર થયો છું. એમ પોતાના ભાવની પ્રતીત સહિત નમસ્કાર કર્યો છે. આ પ્રમાણે મંગલાચરણ કર્યું છે. —૧.

(પૈશાખ સુદ્દ-૭) -૧૦થા-૨-

૮. સર્વજ્ઞભગવાને ગણધરાદિક શિષ્યોને જે ધર્મ ઉપદેશ્યો છે તે ધર્મનું મૂળ સમ્યગદર્શન છે. તેને સ્વકર્ષણવડે સ્વૂળ્યા પદ્ધી દર્શનરહિત પુરુષ વદન કરવા યોગ્યનથી.

પુણ્યથી ધર્મ થાય, દેહથી ધર્મ થાય—એમ જે માને તે દર્શનરહિત છે, તેને વંદન કરવાથી અધર્મ થાય, પાપ થાય, જૈનદર્શનની વિરાધના થાય અને પોતાના આત્માનો અપરાધ થાય છે. ધર્મનું મૂળ તો સમ્યગદર્શન છે; સમ્યગદર્શન ન હોય ત્યાં ત્યાગ, આચાર, જ્ઞાનપણું, વૈરાગ્ય, પડિમા વગેરે બધુંય મિથ્યા છે.

૯. પ્રથમ ધર્મ સમ્યગદર્શન જ છે, સમ્યગદર્શન જ બધા ધર્મોનું મૂળ છે. બધા ધર્મો એટલે જૈન અને જૈનેતર એ બધા—એમ ન સમજવું, પરંતુ આત્માના જ્ઞાન, ચારિત્ર વગેરે બધા ધર્મો સમજવા. સર્વજ્ઞદેવે કહેલા વસ્તુ-સ્વરૂપના મત સિવાય અન્ય કલ્પિત મતોમાં કયાંય ધર્મનો અંશ પણ નથી, અને સર્વજ્ઞના મતમાં પણ સમ્યગદર્શન વગર કદાપિ ધર્મ નથી.

એક જૈનમાર્ગમાં જ ધર્મ છે અને તે પણ એક જ પ્રકારનો ધર્મ છે. તે ધર્મનું-જ્ઞાનધર્મ, ચારિત્રધર્મ, ત્યાગધર્મ, સંયમધર્મ, તપધર્મ, ભક્તિધર્મ, દયાધર્મ, પ્રભાવનાધર્મ, દ્દાનધર્મ વગેરે બધા ધર્મનું મૂળ એક સમ્યગદર્શન જ છે. જો સમ્યગદર્શન ન હોય તો તે કોઈ ધર્મ હોતા નથી.

૧૦. પ્રશ્ન:- ત્યાગથી મુક્તિ થાય કે વ્યવહારથી?

ઉત્તર:- સમ્યગદર્શનથી જ મુક્તિ થાય. તે સિવાય ત્યાગથી કે વ્યવહારથી કોઈ રીતે મુક્તિ થાય નહિં. સમ્યગદર્શન વગર સાચો ત્યાગ કે વ્યવહાર હોઈ જ ન શકે. મૂળ વગર જાડ નહિં, પાયા વગર મકાન નહિં, તેમ સમ્યગદર્શન વગર ધર્મ નહિં.

આત્મા સત્તાસ્વરૂપ વસ્તુ છે, તેનો યથાર્થ ભાસ થવો જોઈએ. આત્મસ્વરૂપની પરથી ભિજ્ઞતાનું ભાન ન હોય તેને આત્માનો કોઈ જાતનો ધર્મ હોતો નથી.

૧૧. સમ્યગદર્શન એ જ ધર્મ છે અને પુજા વગેરે રાગની કિયા છે તે ધર્મ નથી. શુભભાવ છોડીને અશુભ કરવાં એમ કહેતાં નથી પરંતુ જો શુભરાગમાં ધર્મ માને તો તે સમ્યકૃત્વરહિત મિથ્યાદિષ્ટ છે, તેને વંદન કરવાથી મિથ્યાત્વનું પાપ લાગે છે, ધર્મ સમજ્યા વગર પુણ્ય કરે તો તે સીધો નરક-નિગોદ ન જતાં પ્રથમ સ્વર્ગાદિમાં જઈને પદ્ધી ફ્લકી ગતિમાં રખડે.

દર્શન વગરનો ધર્મ ભગવાને કહ્યો નથી. પ્રત કે પડિમાને ભગવાને ધર્મનું મૂળ કહ્યું નથી. સમ્યગદર્શનનું સ્વરૂપ જ્ઞાન્યા વગર, પુણ્યથી ધર્મ થાય એ વગેરે માનનારા મિથ્યાદિષ્ટ મૂઢ જીવો છે, તેઓ જૈનદર્શનના મતના નથી.

૧૨. સત્યની સાચી પરીક્ષા કર્યા વગર જ્યાં ત્યાં વંદનાદિ કરવાની શાસ્ત્ર ના પાડે છે. આમાં પરને માટે નથી. પર જીવનું મિથ્યાત્વ તો તેની પાસે રહ્યું પરંતુ જિજ્ઞાસુ જીવે પોતે ધર્મ-અધર્મની પરીક્ષા કરી નિર્ણય કરવો જોઈએ, સત્યનો નિર્ણય કરાવવા માટે આ સમજાવ્યું છે, કહેવત છે કે 'બગડેલું દૂધ છાશમાંથી પણ જાય' એટલે કે જે દૂધ બગડી ગયું હોય તે ખાવામાં કામ ન આવે, પણ સારી છાશ હોય તોપણ તેની સાથે રોટલા ખાઈ શકાય; તેમ આત્મસ્વરૂપના ભાન વગર ત્યાગી અને સાધુ નામ ધરાવે પરંતુ તેઓ શ્રદ્ધાભષ્ટ હોવાથી બગડેલા દૂધ સમાન છે, તેમની પાસેથી ધર્મની આશા રાખવી નહિં કેમકે તેઓ પોતે જ ધર્મરહિત છે. શરીરની કિયાથી આત્માના પરિણામ સુધરે એમ માનનાર અજ્ઞાનીને વંદન કરવાથી પાપ છે. પરંતુ કોઈ જીવ સમ્યગદર્શન સહિત હોય પણ પ્રત, ત્યાગ વગેરે ન હોય તે 'સારી છાશ' ની જેમ ધર્માત્મા છે, વંદનીક છે.

ભગવાને ધર્મનું મૂળ સમ્યગ્રદર્શન કર્યું છે, તેથી વર્ષાત્પથી કે રૂપિયા ખરચવાથી ધર્મ થાય નહિં, તેમજ લૂગડાં સાથે કે સંયોગ સાથે ધર્મનો સંબંધ નથી, સમ્યગ્રદર્શનરૂપી એકડો હોય તો ધર્મ છે.

૧૩. જૈનમતમાં પણ મતમતાંતર લાગે તો સત્યનો નિર્ણય કરવો જોઈએ. જે સત્યમાર્ગનું સ્વરૂપ ન સમજે તેને મતમતાંતર લાગે છે પરંતુ ખરી રીતે જૈનમાં મત-મતાંતર નથી. સનાતન જૈનદર્શન સિવાય બીજી જે કલિપત મતો પોતાને જૈન માને છે તે ખરેખર જૈન મત છે જ નહિં પણ વસ્તુસ્વરૂપ સમજ્યા વગરના વાડા છે.

૧૪. કોઈને એમ થાય કે, આવું જાહેર કરવાથી કલેશ થશે? તો તેમ નથી; આ સત્ય છે, સત્યને સમજવાથી કલેશ થાયજ નહિં, પણ કલેશ ટળી જાય. અને જેઓ સત્યનો વિરોધ કરે છે તેઓ તો સદાય કલેશમાં જ પડ્યાં છે. માટે પરમ સત્યની જહેરાતથી કોઈને નુકશાન થાય જ નહિં.

૧૫. -તેથી આચાયદ્વિપ્રેરણા કરે છે કે, હે સકર્ષા ભવ્ય જીવો! જો તમને આત્માની ઓળખાણ હોય તો 'ધર્મનું મૂળ દર્શન છે' એમ સ્વકર્ષાથી સાંભળ્યા પછી ધર્મરહિત પુરુષને વંદન કરશો નહિં, ધર્મરહિત જીવો વંદનીક નથી. જેઓ આ સમજે છે તેને જ અમે કાનવાળા કહીએ છીએ, પરંતુ જેઓ આ સમજે નહિં અને અજ્ઞાની, કુલિંગી, દર્શનરહિતને જે વંદનાદિ કરે છે તેને અમે કાનવાળા જ કહેતા નથી. જે કાનદ્વારા ધર્મનું સ્વરૂપ સાંભળીને સમજ્યો નહિં તેને અમે કાન કહેતા નથી. એવા જીવો કાન વગરના છે, મિથ્યાત્વનો આદર કરીને અલ્પકાળે તેઓ એવી એકેન્દ્રિયાદિ દશામાં જશે કે જ્યાં કાન નથી. માટે હે શ્રોતા સત્પુરુષો! તમે ધર્મનું અને ધર્માત્માનું સ્વરૂપ ઓળખીને તેનો જ આદર કરો.

૧૬. સમ્યગ્રદર્શન આ જગતમાં સર્વશ્રેષ્ઠ કલ્યાણકારી ચીજ છે. સમ્યગ્રદર્શનનો અપૂર્વ મહિમા છે, તેનો નિશ્ચય જ જગતને કઠણ છે. અનંત કાળથી ઊંઘી માન્યતામાં જ રખે છે, બહારની વાત સહેલી માને છે, પરંતુ આત્માના ધર્મ માટે બહારની કિયાની વાત જ નથી, આત્મા કોણા, તેની ઓળખાણ જ કરવી જોઈએ.

૧૭. અહા, આ વાત સાંભળીને કયા જીવને ઉત્સાહ ન જાગે. પ્રધુમન કુમારને જોઈને તેની સાચી જનેતા રુક્મિણીને સ્તરનમાં દૂધ ઉભરાણાં તેમ સાચા જિજ્ઞાસુ જીવોને પોતાના સમ્યગ્રદર્શનની વાત સાંભળતાં રંવાટે રંવાટે (-પ્રદેશે પ્રદેશો) ઉત્સાહ ચેડ અને યથાર્થ નિર્ણય કરીને તે સત્ય નિર્ણયના જોરે કેવળજ્ઞાન સન્મુખ પુરુષાર્થ કરે.

૧૮. દર્શનરહિત જીવોને વંદન ન કરવાથી નમ્રતા ગુણનો લોપ જરા પણ થતો નથી. પરંતુ તેમાં જ ધર્મનો સાચો વિનય રહે છે. દર્શનરહિત અધર્માઓને વંદન કરવું તે ધર્માત્માઓનો અનાદર છે એટલે કે પોતાના જ ધર્મનો અનાદર છે.

૧૯. મિથ્યાત્વનું અને મિથ્યાત્વની અનુમોદનાનું પાપ આ જગતમાં સૌથી મોટું છે.

૨૦. બાર વર્ષનો છોકરો પોતાના બાપને પગે લાગે, પરંતુ ૮૦ વર્ષના મોટા ભંગીને પણ પગે ન લાગે અને મોટા અમલદારને પણ પગે ન લાગે તો તેથી સામા જીવોને પણ અવિનય લાગતો નથી અને છોકરો પોતે પણ તેમાં અવિનય સમજતો નથી. તેમ કોઈ જીવે અજ્ઞાનદશામાં અણસમજણથી કુદેવ-કુગુરુને વંદન કર્યા હોય પરંતુ સાચી સમજણ થયા પછી, પોતે બાર વર્ષનો હોય તોપણ, મિથ્યાદિષ્ટ કુલિંગધારી કુગુરુઓને કે કુદેવને વંદનાદિ ન કરે તેથી તેમાં અવિનય સમજતો નથી. તેમજ અન્ય સમજદાર જીવો પણ તેને અવિનયી સમજતા નથી. આ કોઈ વ્યક્તિના તિરસ્કાર માટે નથી, પરંતુ આ તો સત્તનો વિવેક છે. સત્તનો વિવેક કર્યા વગર સંસારથી નિવેદો થાય તેમ નથી.

૨૧. આ જડ શરીરની બુદ્ધિ કાઢી નાખો તો અંદર શાનસ્વરૂપ અરૂપી આત્મા બધાય સરખાં છે અને બધાય સમજવાને લાયક છે. બધા આત્મા અનાદિ અનંત છે, જે આત્માની સમજણ કરે તે મોટો અને જે આત્માની સમજણ ન કરે તે જ નાનો છે.

૨૨. અજ્ઞાની કુગુરુઓ એવો ઉપદેશ આપે છે કે તમને અત્યારે આત્મા ન સમજણ, માટે તમારે અત્યારે ગ્રતાદિ કરવા! આ રીતે આત્માની સમજણનો ન નકાર કરે છે. જો આત્મા ન સમજણ તો સંસાર તો અનાદિનો

જે સમજેલો જ છે, તેમાં તે નવીન શું કર્યું? તમને આત્મા ન સમજાય એટલે કે તમે બધા મૂઢ અજ્ઞાની રહેવા લાયક છો. આવા ઉપદેશકોને જે ગુરુ માને અને તેને વંદનાદિ કરે તેઓ મિથ્યાત્વને જ વંદન કરે છે અને મિથ્યાત્વ પાપનું જ પોષણ કરે છે.

રૂટ. કોઈ બચાવ કરે કે પૂર્વે જેને અજ્ઞાનપણે ગુરુ માન્યા હોય તે સામા મળે તો વંદન કરવું જોઈએ ને! તેનું સમાધાન-ભાઈ રે! પૂર્વે અજ્ઞાનદશામાં પાડો પણ તારો બાપ અનંતવાર થઈ ગયો, તો પાડાને કેમ વંદન કરતો નથી? કેમકે પર્યાય ફરી ગઈ છે તેથી ત્યાં વિવેક રાખે છે. તો અર્હી પણ હવે અજ્ઞાનદશા ફરીને જ્ઞાન દશા થઈ ગઈ તે હવે કદાપિ અજ્ઞાની કુગુરુ વગેરેને નમસ્કાર કરે નહિ. જો પહેલાંની જેમ જ ચલાયે રાખે તો અજ્ઞાનદશામાં અને જ્ઞાનદશામાં ફરક શું પડ્યો? જેને ગુણ અવગુણનો નિર્ણય થાય તેને સાચા ખોટાનો વિવેક થયા વગર રહે જ નહીં.

૨૪. પ્રભુ! અનંતકાળે આત્મસ્વરૂપ સમજવાનાં ટાજાં આવ્યા અને જો સમ્યગ્દર્શન વડે સાચું નહિ સમજ તો કોઈ તને શરણભૂત નથી; પુષ્ય પાપરહિત ચૈતન્ય સ્વભાવની પ્રતીતિ વગરનાં તારા ત્યાગ વગેરે બધું મફતનું છે, તેનાથી સંસાર દુઃખનો અંત નહિ આવે.

૨૫. જેવો આત્મસ્વભાવ છે તેવી જ તેની પ્રતીત કરી તે સમ્યગ્દર્શન છે, તે જ અહિંસા, સત્ય વગેરે ધર્મનું મૂળ છે. વસ્તુસ્વભાવના ભાનદ્વારા સમ્યગ્દર્શન કર્યા વગર કોઈ પણ જીવને કદાપિ અહિંસા કે સત્ય હોઈ શકે જ નહિ, પરંતુ અજ્ઞાનપણે મિથ્યાત્વરૂપ મહા હિંસા અને અસત્યનું જ નિરંતર સેવન હોય. આત્મસમજજ્ઞાવગરનું લૌકિક સત્ય તે પણ હિંસા જ છે. પરજીવોનું કાંઈ કરી શકું એમ માનવું તે મિથ્યાત્વ છે, તે સર્વ પાપનું મૂળ છે.

૨૬. જે જીવને સમ્યગ્દર્શન નથી તેની પાસે બીજો કોઈ ધર્મ નથી, અને તેની પાસેથી ધર્મની પ્રાસિ નથી-અર્થાત् તે ધર્મનું નિમિત નથી. જેનામાં ધર્મ નથી તેને જે ધર્મનું નિમિત બનાવવા માગે છે તે જીવ તેના કરતાં પણ હલકો-તીવ્ર મિથ્યાદેશિ બનવા માગે છે. સ્વતંત્ર આત્માની શ્રદ્ધા વગર દ્વયલિંગી મુનિ થાય તોપણ શું? સ્વભાવની શ્રદ્ધા વગરના જીવ પાસેથી તું શું લેવા માગે છે? જે અધર્મી છે તેની પાસેથી તો અધર્મનો લાભ થાય; માટે ધર્મરહિત જીવને વંદન કરવાથી કાંઈ લાભ નથી.

૨૭. અર્હી એ ધ્યાન રાખવું કે સામો જીવ મિથ્યાદેશિ છે માટે તેને વંદન કરનારને પાપ લાગે છે-એમ નથી, કેમકે એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કાંઈ કરી જ શકતું નથી-પરંતુ ધર્મરહિતને વંદન કરનાર જીવોને પોતાનો ઉપાદાનભાવ જ ખોટો છે, તેને ઉપાદાનમાં જ અધર્મ ગોઠ્યો છે તેથી નિમિત માં પણ તે અધર્મની વંદન કરે છે.

૨૮. ત્રિલોકનાથ તીર્થકરદેવ ધર્મપિતા છે, તેમણે જે ધર્મ વર્ણવ્યો તેનાથી વિરુદ્ધ કહેનારા બધા વીતરાગના વેરી છે, એવાને ધર્મગુરુ માનવા તે ‘બાપના દુશ્મનને જમાડવા’ જેવું છે. તીર્થકર પ્રભુએ કહેલા તત્ત્વને વિપરીત પણે માને તેનો જે આદર વિનય કરે તે વીતરાગના વેરીનો આદર કરે છે અને તે પોતે જ વીતરાગનો વેરી છે; ખરી રીતે તેવા આત્માઓને પોતાના વીતરાગભાવનો પ્રેમ નથી પણ વીતરાગતાના વેરી મિથ્યાત્વનો પ્રેમ છે તેથી મિથ્યાદેશિને વંદનાદિ કરે છે.

૨૯. સાચું સમજવાની તાકાત દોરમાં, દેડકામાં અને વાંદરામાં પણ છે તો પછી મનુષ્યો તો જરૂર સમજ શકે છે, માટે સત્ય વાત ઘડાકા કરતી બણાર આવી છે તેનો મેળવણી કરીને નિર્ણય કરવો.

૩૦. આત્માને અજ્ઞાન તથા પુષ્ય-પાપરૂપી સંસાર દુઃખથી ઉદ્ધારીને જ્ઞાન સ્વભાવનાં સુખસ્થાનમાં સ્થાપે તે જ ધર્મ છે.

[વૈશાખ સુદ-૮]

સર્વજ્ઞદેવની પરંપરાથી જે જિનમત પ્રવર્તે છે તેમાં ધર્મના સ્વરૂપનું યથાર્થ નિરૂપણ છે; તેમાં નિશ્ચય અને વ્યવહાર એમ બે પ્રકારે ધર્મનું કથન કર્યું છે. ધર્મની પ્રરૂપણ ચાર પ્રકારે છે-૧. વસ્તુ સ્વભાવરૂપ ધર્મ. ૨. ઉત્તમ ક્ષમાદિક દસ પ્રકાર ધર્મ. ૩. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રારૂપ ધર્મ. અને ૪. જીવરક્ષારૂપ ધર્મ. ત્યાં જો નિશ્ચયથી વિચારીએ તો આ ચારેય પ્રકારમાં શુદ્ધચેતનારૂપ ધર્મ એક જ પ્રકારનો છે, તે સમજાવવામાં આવે છે-

૩૧. ૧. વસ્તુ સ્વભાવ તે ધર્મ-દર્શન-જ્ઞાન-પરિણામમયી ચેતના તે જીવવસ્તુનો પરમાર્થ સ્વભાવ છે, જ્યારે તે ચેતનાના પરિણામ સર્વ વિકાર રહિત શુદ્ધચેતનારૂપ પરિણામે ત્યારે તે ધર્મ છે. આ રીતે વસ્તુનો સ્વભાવ તે ધર્મ એમ કહેતાં શુદ્ધચેતનારૂપ ધર્મ સિદ્ધ થાય છે.

અહીં શુદ્ધચેતનપરિણામને જ ધર્મ કહ્યો છે, જેટલી પરજીવની દયા, દાન, પૂજા, વ્રત, ભક્તિ વગેરેની શુભ કે હિંસાદિની અશુભ લાગણી ઉઠે તે બધો અધર્મભાવ છે; દેષાદિની કિયા તો આત્મા કરી જ શકતો નથી, પરંતુ શુભ પરિણામ કરે તે પણ ધર્મ નથી. ધર્મ તો શુદ્ધ ચેતનામય છે એટલે પુણ્ય-પાપના ભાવ થાય તે મારું કર્તવ્ય નથી. પરંતુ તે વિકારભાવોનો પણ હું જ્ઞાતા જ છું, જ્ઞાતા-દિશાપણું એ જ મારું સ્વરૂપ છે, આવા ભાનપૂર્વક જ્ઞાન-દર્શનમય ચેતનાની જે શુદ્ધ પર્યાય છે તે જ ધર્મ છે. ‘ધર્મ’ તે દ્રવ્ય કે ગુણ નથી પરંતુ શુદ્ધ પર્યાય છે. ધર્મના ચાર પ્રકારે કથનમાં શુદ્ધપર્યાયનો ખરેખર એક જ પ્રકાર છે. જેટલે અંશે ચેતના નિર્વિકારપણે પરિણામે તેટલે અંશે ધર્મ છે અને જેટલે અંશે પુણ્ય-પાપના વિકારપણે પરિણામે તેટલો અધર્મ છે. શરીરની કિયામાં ધર્મ માને તે તો તદ્દન બહિરાદિષ્ટ મિથ્યાદિષ્ટ છે, અહીં તો પુણ્યમાં ધર્મ માને તો પણ તે મિથ્યાદિષ્ટ છે. પુણ્ય અને દેફની કિયા તે મારું સ્વરૂપ નથી, જ્ઞાતા-દિશાપણું એ જ મારું ખરું સ્વરૂપ છે—એમ જ્ઞાનાર જ્ઞાનીને પણ નીચલી દશામાં પુણ્ય-પાપનાં પરિણામ થાય ખરા, પરંતુ તેઓ એમ સમજે છે કે પુણ્ય-પાપના વિકાર રહિત શુદ્ધચેતના પરિણામિંાં જેટલી સ્થિરતા કરું તેટલો ધર્મ છે, અને ચેતનાનું જેટલું બહિરમુખ વલણ જાય તે બધોય અધર્મભાવ છે. નિર્મળ પર્યાય પ્રગટી તે જ ધર્મ છે, ધર્મ ખરેખર તો પર્યાય છે, પરંતુ શુદ્ધપર્યાય તે દ્રવ્ય સાથે અભેદપણું ધરાવતી હોવાથી અભેદપણે વસ્તુના સ્વભાવને જ ધર્મ કહ્યો છે. પ્રથમ પુણ્ય-પાપરહિત સ્વભાવની પ્રતીત થતાં સમ્યગ્દર્શનધર્મ પ્રગટે છે ત્યારે ચેતનાના પરિણામ અંશે શુદ્ધ અને અંશે અશુદ્ધ હોય છે. જ્ઞાની શુદ્ધપરિણામમાં જ ધર્મ સમજે છે તેથી તેઓ અશુદ્ધપરિણામને સ્વભાવમાં સ્વીકારતા નથી. એટલે પુણ્ય-પાપરહિત સ્વભાવની સ્થિરતા વડે કુમે કુમે ચારિત્રની પૂર્ણતા કરે છે, જ્યારે પૂર્ણશુદ્ધચેતના પરિણામ પ્રગટે છે ત્યારે કેવળજ્ઞાન પ્રગટે છે અને પુણ્ય-પાપનો અભાવ થાય છે.

‘શુદ્ધચેતનારૂપ ધર્મ’ કહેતાં જ એમ સિદ્ધ થયું કે જ્ઞાન-દર્શન સિવાય આત્મા બીજું કાંઈ કરી જ શકતો નથી. જ્ઞાન-દર્શન સિવાય બીજું જે કાંઈ કર્તૃત્વ માને તે અધર્મભાવ છે.

એકલા જ્ઞાન-દર્શનમય સ્વભાવને માન્યો તેમાં પરનું કરવાની વાત જ કયાં આવી? અરે, જ્ઞાનમાં શુભ વિકલ્પ પણ કયાં આવ્યો? ચેતનાનો સ્વભાવ જ વિકલ્પ રહિત જ્ઞાનવા-દેખવાનો જ છે, અને તે વિકાર રહિત શુદ્ધચેતના એ જ ધર્મ છે.

ઉ૨. ૨. ઉત્તમ ક્ષમાદિ દસ પ્રકાર ધર્મ:- આત્મા કોધાદિ કખાયરૂપે ન પરિણામે અને પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિર રહે તે જ ઉત્તમ ક્ષમાદિરૂપ ધર્મ છે; આ રીતે ઉત્તમ ક્ષમાદિરૂપ ધર્મ કહેતાં પણ શુદ્ધચેતનાના પરિણામરૂપ ધર્મ જ સિદ્ધ થાય છે, કેમકે તેમાં ચેતનાનાં પરિણામને પુણ્ય-પાપથી છોડાવીને જ્ઞાનસ્વભાવમાં જ સ્થિર કરવાનું આવ્યું. હું જ્ઞાનસ્વરૂપ જ્ઞાનાર છું, મારા જ્ઞાનમાં કોઈ પર દ્રવ્ય ઈષ્ટ-અનિષ્ટ નથી, મારા જ્ઞાનને માટે કોઈ શત્રુ કે મિત્ર નથી, દુર્જન કે સજજન નથી—આવા ભાનપૂર્વક સ્વરૂપની સ્થિરતા હોય ત્યાં જ ઉત્તમ ક્ષમા હોઈ શકે. ‘આપણે સફન કરતાં શીખવું જોઈએ’ એમ પરદવ્યોને સફન કરવાનું માને અને સ્વભાવના ભાનવગર ક્ષમા રાખે તે ઉત્તમ ક્ષમા નથી. મારો સ્વભાવ જ્ઞાનવાનો છે, મારું જ્ઞાન સર્વપદાર્થોને સમપણે જ્ઞાનાર છે, જ્ઞાનવામાં ‘આ સારું અને આ ખરાબ’ એવી વૃત્તિ તે જ્ઞાનનું સ્વરૂપ નથી. આવા ભાનપૂર્વક માન, અપમાનની વૃત્તિ તોડીને સ્વરૂપમાં સ્થિર થયું તે જ શુદ્ધચેતનારૂપ ધર્મ છે. અહીં મુખ્યપણે મુનિના લક્ષે વાત કરી છે, છતાં સમ્યગ્દિષ્ટિને પણ અંશે શુદ્ધચેતના હોય છે, પ્રતીતપણે તેને સર્વ દ્રવ્યો પ્રત્યે ક્ષમા વર્તે છે. પરલક્ષે કોધ કે ક્ષમાની અલ્ય લાગણી થઈ જાય તેને જ્ઞાની પોતાના સ્વભાવમાં સ્વીકારતા નથી તેથી તેમને નિરંતર અંશે ઉત્તમ ક્ષમારૂપ ધર્મ વર્તે છે. આત્મસ્વભાવના ભાનવગર દ્રવ્યલિંગી જૈન નિર્ગથ મુનિ થાય અને તેના શરીરને ક્ષાર છાંટીને જીવતો બાળી મૂકે તોપણ કોધની લાગણી ન કરે છતાં તેને ઉત્તમ ક્ષમા નથી, કેમકે ક્ષમાની શુભવૃત્તિને તે પોતાનું સ્વરૂપ માને છે પરંતુ શુદ્ધ ચેતના પરિણામની તેને ખબર નથી. શુભ પરિણામથી પણ શુદ્ધચેતના જીદી છે એવા ભાન વગર ધર્મ હોઈ શકે નહિં. જ્ઞાન સ્વરૂપમાં કોઈ પણ રાગનો અંશ નથી, અશુભ કે શુભ બંને પ્રકારના રાગ રહિત શુદ્ધચેતના તે જ ધર્મ છે. શુભભાવ તે વિકાર છે તેને જે ધર્મમાં મદદગાર માને તેને મિથ્યાત્વનું મહાપાપ છે, પુણ્યભાવમાં પણ લોભ કખાયની મુખ્યતા છે, તે પુણ્યભાવ અશુદ્ધ ચેતના છે, શુદ્ધ ચેતનારૂપ ધર્મ તો એક જ પ્રકારનો છે, તેમાં શુભ અશુભ વિકલ્પને પણ સ્થાન નથી.

આ રીતે વસ્તુ સ્વભાવરૂપ ધર્મ તેમ જ ઉત્તમ ક્ષમાદિરૂપ ધર્મ તે બંનેમાં શુદ્ધચેતનાના પરિણામરૂપ એક જ પ્રકાર સિદ્ધ થયો.

ઉ૩. ૩. દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રણ ધર્મ:- સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્ર એ ત્રણેમાં એક શુદ્ધજ્ઞાનચેતનાના જ પરિણામ છે; તેથી દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં પણ શુદ્ધચેતનારૂપ ધર્મ જ સાબિત થાય છે. શુદ્ધજ્ઞાનચેતનામાં પુષ્ય-પાપ નથી, શરીર વગેરેની કિયા નથી, એકલો શુદ્ધસ્વભાવ ભાવ છે, તે જ ધર્મ છે. આ રીતે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રણ ધર્મ કહેતાં પણ શુદ્ધચેતનાપણું સાબિત થયું.

ઉ૪. ૪. જીવ દયારૂપ ધર્મ:- ‘જીવ દયા’ ના નામે લોકો શુભરાગમાં ધર્મ માની રહ્યા છે, પરંતુ જીવદયાનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજતા નથી. કોધાદિ કષાય વશથી પોતાની તેમજ પરજીવની હિંસાનો ભાવ ન કરવો તે જીવ દયા છે. સૌથી મોટો કોધ તો મિથ્યાત્વ છે, અને તે જ ખરી જીવહિંસા છે. મિથ્યાત્વ છોડ્યા વગર કદ્દી પણ જીવહિંસા અટકી શકે નહિં. સ્વ જીવની હિંસા ન કરવી તે જ મુખ્ય જીવ દયા છે, અને જ્યારે પોતે કોધાદિ વડે સ્વજીવની હિંસા ન કરી ત્યારે કોધના અભાવને લીધે પરજીવને મારવાનો ભાવ પણ ન આવ્યો, તેથી પરજીવની દયા પણ આવી ગઈ. પરંતુ સ્વજીવની દયા કર્યારે થઈ શકે? જે જીવ પુષ્યથી ધર્મ માને તે જીવ વિકારભાવવડે સ્વભાવની હિંસા કરે છે; પુષ્ય-પાપ રહિત મારું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે એવી ઓળખાણ કર્યા પછી દયાની શુભલાગણી પણ છોડીને સ્વરૂપમાં સ્થિર રહી ગયો અને શુદ્ધજ્ઞાનચેતના ના અનુભવમાં લીન થયો તે જ જીવદયાધર્મ છે. એટલે આમાં પણ ચેતનાનાં શુદ્ધ પરિણામ તે જ ધર્મ આવ્યો. પરજીવને તો ખરેખર પોતે મારી કે જીવાડી શકતો જ નથી, માત્ર ભાવ કરે છે. કોઈ જીવને દુઃખ ન દેવું તેમાં પોતે પણ ભેગો જ આવ્યો; હવે પોતાને પણ દુઃખી ન કરવો તે ખરી દયા છે. અશુભ પરિણામ વખતે તો પોતે તીવ્ર દુઃખી થાય છે અને દયા વગેરેના શુભ પરિણામ વખતે પણ જીવને આકુળતાનું જ વેદન હોવાથી તે દુઃખી છે, તેથી અશુભ અને શુભ બંને ભાવોથી જીવને બચાવવો અર્થાત્ શુભાશુભરહિત એકલી જ્ઞાન સ્વભાવરૂપ દશા કરવી તેટલી જ જીવદયા છે. જે જીવ શુદ્ધજ્ઞાનચેતના વડે સ્વરૂપમાં એકાગ્ર થયો તે જીવને અશુભભાવ હોય જ નહિં એટલે પર જીવની દયા ત્યાં સ્વયં જ પળાય છે.

જો પર જીવની દયા પાળવાના શુભરાગમાં ધર્મ હોય તો સિદ્ધદશામાં પણ પર જીવની દયાનો રાગ હોવો જોઈએ! પરંતુ શુભ રાગ તે ધર્મ નથી, પણ અધર્મ છે, હિંસા છે.

ઉ૫. પ્રથમ સમ્યગ્દર્શનવડે સ્વભાવને ઓળખતાં શ્રદ્ધા અપેક્ષાએ અહિંસકપણું પ્રગટે છે; કેમકે સમ્યગ્દાચ્છિ જીવ પુષ્ય-પાપના ભાવ થાય તેને પોતાના સ્વભાવના માનતો નથી, એ રીતે માન્યતામાં પુષ્ય-પાપથી પોતાના સ્વભાવને બચાવી રાખે છે તેથી તેને સાચી જીવદયા છે. અજ્ઞાની જીવ ક્ષણિક પુષ્ય-પાપ જેટલો જ પોતાને માનીને ત્રિકાળ વિકારરહિત સ્વભાવનો નાશ કરે છે, તે જ હિંસા છે.

વળી ‘જીવદયા’ એમ કહેવામાં આવે છે, કાંઈ ‘શરીર દયા’ કહેવામાં આવતી નથી; કેમકે શરીર તે જીવ નથી. લોકો શરીરની કિયા ઉપરથી માપ કરે છે તે ખોટું છે. શરીરથી બિજ્ઞ સદા ચેતન સ્વરૂપ જીવ છે તેને શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-સ્થિરતામાં ટકાવી રાખવો અને વિકારમાં જવા ન દેવો તે જ જીવરક્ષા છે.

‘પર જીવની રક્ષા કરું’ એવી દયાની લાગણી તે પણ પરમાર્થે જીવહિંસા જ છે એમ પ્રથમ શ્રદ્ધામાં માનવું જોઈએ, અને તેવી માન્યતા થયા પછી પણ અસ્થિરતાના કારણે શુભવિકલ્પ ઊઠે, પરંતુ તે ધર્મ નથી.

ઉ૬. મિથ્યાદાચ્છિ જીવ જીવરક્ષાના શુભભાવ કરતો હોય ત્યારે પરજીવને હું બચાવી શકું તથા મને આ શુભભાવથી ધર્મ થશે એમ માને છે; સમ્યગ્દાચ્છિ ધર્મતાજીવ લડાઈ લડતો હોય અને તેને અશુભ પરિણામ હોય પણ અંતરમાં ભાન હોય કે આ લડાઈની-દેફની કિયા મારી નથી, અશુભભાવ મારા પુરુષાર્થના દોષથી થાય છે તેટલી હિંસા છે પણ તે ખરેખર મારું સાચું સ્વરૂપ નથી. તો તે વખતે આ બે જીવોમાંથી મિથ્યાદાચ્છિ જીવને અંનતી હિંસા વર્તી રહી છે, અને સમ્યગ્દાચ્છિ જીવને અલ્ય હિંસા છે, અરે! શ્રદ્ધા અપેક્ષાએ તો તે લડાઈ વખતે પણ અહિંસક છે, કેમકે તેને અંશે શુદ્ધચેતના પરિણામ વર્તે છે, જેટલે અંશે શુદ્ધચેતના પરિણામ વર્તતા હોય તેટલે અંશે-લડાઈ વખતે પણ જીવદયા વર્તી રહી છે. અને મિથ્યાદાચ્છિ જીવને જરાપણ શુદ્ધચેતના પરિણામ નથી તેથી તેને જીવરક્ષાના ભાવ વખતે પણ જીવહિંસા જ છે. આતો અંતરંગ શુદ્ધચેતના પરિણામ ઉપરથી માપ છે; શરીરની કિયા તો દૂર ગઈ પરંતુ પુષ્ય-પાપના ભાવ ઉપરથી પણ જીવદયા રૂપી ધર્મનું ખરું માપ નથી.

૩૭. પરમાર્થ ધર્મ એટલે કે નિશ્ચયધર્મ-સાચો ધર્મ તો એક જ પ્રકારનો છે; પછી જીવદ્યા કહો કે વસ્તુસ્વભાવ કહો. તેમાં એક શુદ્ધચેતના પરિણામ તે જ ધર્મ છે. 'શુદ્ધચેતનાને ધર્મ કહેવાય અને કોઈ વાર શુભને પણ ધર્મ કહેવાય' એવું નિશ્ચય ધર્મનું સ્વરૂપ નથી. નિશ્ચયધર્મ તો એક જ પ્રકારે છે.

૩૮. 'હું આત્મા કોણ છું' તેના ભાન વગર શુદ્ધચેતના કર્યાંથી લાવશે? બહારમાં જીવો મરે કે જીવે તેમની સંખ્યા ઉપરથી હિંસા કે દયાનું ખરું માપ નથી. સમ્યજદર્શન થતાં અહિંસાની શરૂઆત થાય છે, છતાં સમ્યજદર્શિને પણ અસ્થિરતાના કારણે જેટલી વૃત્તિ ઊઠે તેટલી ચારિત્રની હિંસા છે. પરંતુ જે આત્મભાન વર્તે છે તેટલી જીવદ્યા છે. આ રીતે સાધકને અંશે અહિંસા અને અંશે હિંસા બંને સાથે હોય છે. અજ્ઞાનીને એકાંત જીવહિંસા જ છે; વીતરાળી જ્ઞાનીને સંપૂર્ણ અહિંસા છે. વસ્તુસ્વભાવરૂપ જૈનશાસનમાં ત્રણે ધર્મનું સ્વરૂપ આવું જ છે.

૩૯. પોતાના ભાવમાં અનંત પર દ્રવ્યોનું સ્વામીત્વ-અભિમાન ન થવા દેવું અને પોતાના જ્ઞાનમાત્ર સ્વરૂપને પુષ્ય-પાપથી પણ બિન્નપણે શ્રદ્ધામાં ટકાવી રાખવું-એવી ખરી જીવદ્યા છે તેનું જગતને માહાત્મ્ય નથી, અને શુભનું માહાત્મ્ય આવે છે. જેણે પુષ્યના વિકલ્પથી પોતાને લાભ માન્યો તેણે પુષ્યને પોતાનું સ્વરૂપ જ માન્યું, કેમકે જેને પોતાનું સ્વરૂપ માને તેનાથી જ પોતાને લાભ માને; અને જે જીવે પુષ્યને પોતાનું સ્વરૂપ માન્યું તે જીવે જગતના બધા આત્માઓને પણ પુષ્યસ્વરૂપ માન્યા, એ રીતે જગતના સર્વ આત્માના સ્વભાવને વિકારી માન્યો, તેથી તેણે પોતાની માન્યતામાં વિશ્વના સર્વ જીવોની હિંસા કરી, આ મહા જીવહિંસાનું પાપ જગતને જણાતું નથી!

૪૦. હિંસાદિના અશુભ ભાવ કરવાની વાત તો હોય જ નહિં, અશુભભાવમાં તો તીવ્ર આકૃષ્ણતા છે, પણ શુભભાવ થાય તેમાંય આકૃષ્ણતા જ છે. તે બંને આકૃષ્ણતામાં હિંસા છે; તેનાથી રહિત નિરાકૃષ્ણતા જ જ્ઞાનચેતનાનો જેટલો અનુભવ તેટલી જીવરક્ષા છે. પોતાના શુદ્ધજીવપરિણામની રક્ષા કરવી, જીવપરિણામને ફણવા ન દેવા તે જ શુદ્ધચેતનાપરિણામરૂપ ધર્મ છે. શુદ્ધચેતના પરિણામ વગર દયા કે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર કે ક્ષમા વગેરે કોઈ ધર્મ સાચો હોતો જ નથી.

૪૧. 'પર જીવને બચાવવાનો ભાવ કરવો તે આપણી ફરજ છે' એ માન્યતા ખોટી છે. પર જીવને બચાવવાનો ભાવ તે તો વિકાર છે, શું વિકાર કરવો તે આત્માની ફરજ છે? જ્ઞાની તો જાણો છે કે માત્ર જ્ઞાતા પણ સ્વભાવમાં ટકી રહેવું તે મારી ફરજ છે, જેટલો હું મારા જ્ઞાતાસ્વભાવપણે ટકી રહું તેટલો ધર્મ છે, અને જ્ઞાતાપણા સિવાય અન્ય જે કાંઈ વૃત્તિનું ઉત્થાન થાય તે મારી ફરજ નથી. આ રીતે જ્ઞાની જીવ જ્ઞાતાદ્દાપણે પોતાના ચેતના પરિણામને ટકાવી રાખે છે તે જ ધર્મ છે.

વસ્તુનો સ્વભાવ તે ધર્મ, ઉત્તમ ક્ષમાદિ દસ પ્રકાર ધર્મ, સમ્યજદર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ ધર્મ અને જીવરક્ષા ધર્મ-એ ચાર પ્રકારની પ્રરૂપણામાં શુદ્ધચેતના પરિણામમય એક જ પ્રકારનો ધર્મ છે એમ બતાવ્યું. નિશ્ચય ધર્મ એક પ્રકારનો છે.

[વેશાખ સુદ ૧૦]

૪૨. વ્યવહારના પર્યાયાશ્રિત છે તેથી તે ભેદરૂપ છે. જીવની પર્યાયના પરિણામ અનેક પ્રકારના હોવાથી વ્યવહાર ધર્મ પણ અનેક પ્રકારનો છે. પ્રયોજનવશ એક દેશને સર્વ દેશપણે કહેવામાં આવે તે વ્યવહાર છે, તેમ જ બીજાના નિમિત્તથી અન્ય વસ્તુમાં અન્ય વસ્તુનું આરોપણ કરવું તે વ્યવહાર છે.

નિશ્ચયધર્મના ભાનપૂર્વક જ્યારે સ્વભાવમાં સ્થિર ન થઈ શકે ત્યારે શુભરાગનું અવલંબન હોય છે; નિશ્ચયસ્વભાવના ભાનપૂર્વક અશુભરાગથી બચે છે તેથી તેને વ્યવહારે ધર્મ કહ્યો છે. આ વ્યવહાર એકદેશને સર્વદીશ કહેવારૂપ છે. ધર્મ તો સંપૂર્ણ રાગરહિત જ છે, છતાં શુભરાગને પણ ઉપગ્રાથી ધર્મ કહ્યો, ત્યાં અશુભરાગથી બચવા પૂરતું પ્રયોજન સધાય છે તેથી રાગરહિતસ્વભાવના ભાન પૂર્વક રાગથી બચ્યો તે અપેક્ષાએ તે શુભરાગને ધર્મ કહેવો તેનું નામ વ્યવહાર છે. ધર્મ તો વીતરાગભાવરૂપ છે અને શુભરાગ તે ધર્મ નથી, છતાં પણ નિશ્ચયસ્વભાવના લક્ષપૂર્વક હોવાને લીધે (-સમ્યજદર્શન-જ્ઞાનના નિમિત્તે) રાગમાં ધર્મપણાનો આરોપ કરવો તે વ્યવહાર અન્ય વસ્તુના નિમિત્તે એક પદાર્થમાં બીજા પદાર્થનો આરોપ કરવારૂપ છે.

શ્રદ્ધામાં જે જીવને શુભરાગનો આદર નથી અને સ્થિરતામાં ફળ કરાશ છે એવો જીવ આત્માનું ભાન ટકાવી રાખીને શુભરાગવડે અશુભરાગથી બચે છે અને

શ્રદ્ધાના જોરને લીધે તેને અંશે શુદ્ધતા વધતી જ જાય છે, તેના ઉપચારથી શુભરાગને પણ વ્યવહારધર્મ તરીકે કહેવામાં આવે છે, એટલે પરમાર્થ તે ધર્મ નથી એમ લક્ષમાં રાખીને સમજવું. પરંતુ જેને રાગરહિતસ્વભાવનું લક્ષ જ નથી અને એકલા રાગમાં જ ધર્મ માની બેઠો છે એવા જીવના શુભરાગને તો ઉપચારથી પણ ધર્મ કહેવાતો નથી. નિશ્ચયનું જ્યાં ભાન હોય ત્યાં રાગાદિમાં ઉપચારરૂપ વ્યવહાર હોય, પરંતુ નિશ્ચય વગરનો વ્યવહાર હોતો નથી.

આ રીતે નિશ્ચયધર્મ અને વ્યવહારધર્મનું સ્વરૂપ સમજવું, પરંતુ બંને પ્રકારના ધર્મનું મૂળિયું તો સમ્યગ્દર્શન જ છે, સમ્યગ્દર્શન પછી જ તે બંને પ્રકારના ધર્મ હોય છે, પરંતુ સમ્યગ્દર્શન વગર એકેય પ્રકારનો ધર્મ હોતો નથી.

(અનુસંધાન પાન ૧૯૩ થી ચાલુ)

જીવો જ પોતાના જ્ઞાનવડે નહિ સમજે ત્યાં તું શું કરીશ? માટે પરજીવોની ખાતર પોતાને ભવની ભાવના કરવી તે મહા મિથ્યાત્વદશા અને સંસારની તીવ્ર રહિયે છે, પણ તેમાં પરોપકાર જરાય નથી. હજુ જે પોતે જ સત્ય સમજ્યો નથી તે અન્યને સત સમજવામાં નિમિત્ત પણ શી રીતે થશે?

પર જીવો અનંત છે તેમનું ગમે તે થાવ, તેઓ સમજો કે ન સમજો પણ હું મારા ભાવમાં સમજને અને પર જીવો પ્રત્યેનો વિકલ્પ પણ ટાળીને અદ્વકાળમાં મુક્તિ પામીશ, પરને કારણે મારે ભવ હોઈ જ ન શકે એમ જ્ઞાની તો પોતાના ભવરહિતપણાની જ નિઃશંક ભાવના કરે છે.

“અમને તો સમ્યગ્દર્શન થયું છે, અને સમ્યગ્ટાણ મોક્ષ પામે જ એમ ભગવાને કહું છે, તેથી અમારો તો મોક્ષ થઈ જશે, પણ કોઈક જીવના કારણે જો થોડો વખત રાગ કરવો પડે કે ભવ કરવો પડે તો ભલે થાય, થવા ધોને”. —એમ માને તે મિથ્યાદૃષ્ટિ અનંત સંસારી છે. સમ્યગ્દર્શન થાય તેને ભવની ઈચ્છા કે રાગની ભાવના હોય જ નહિ.

તેવી જ રીતે કોઈ એમ ભાવના કરે કે—અમુક જીવ મારો મિત્ર છે અને મને તેના ઉપર બહુ પ્રીતિ છે માટે તેને સમજાવવા ખાતર હમજાં વિકલ્પ તોડવો નથી, પણ રાખવો છે, એકાદ ભવ ભલે થાય પણ તેને સમજાવ્યા પછી વિકલ્પ તોડીને કેવળજ્ઞાન લઈશ! જો અત્યારે હું વિકલ્પ તોડીને કેવળજ્ઞાન લઉં તો પછી મારા વિકલ્પ વગર તેને કોણ સમજાવશે? —આમ ભાવના કરનાર તદ્દન પરાધીનાટાણિવાળો, સ્વભાવના પુરુષાર્થની ના પાડનારો છે. અરે ભાઈ! જેણે એક પણ પર જીવને ખાતર રાગ કરીને એક ભવમાં અટકવાનું માન્યું તેના અભિપ્રાયમાં અનંત જીવો ખાતર અનંત ભવ કરવાનો ભાવ પડ્યો જ છે. જ્ઞાનીને શુભરાગ તો આવે પરંતુ તે રાગ તેઓ પર જીવની ખાતર રાખવા માગતા નથી, તેમજ તેને એક ક્ષણ પણ રાખવાનો અભિપ્રાય નથી. જો આ જ ક્ષણે સર્વ રાગ તોડીને કેવળજ્ઞાન થાય તો મારે કોઈ રાગ રાખવો નથી.

વળી હે ભાઈ! ‘પરને સમજાવવા ખાતર હમજાં વિકલ્પ તોડવો નથી પણ રાખવો છે’ —એમાં તે શું કહું? અરે.... તેં તારી પરમ શુદ્ધ કેવળજ્ઞાનદશાની ના પાડી. જેણે કેવળજ્ઞાનની એક સમયને માટે પણ ના પાડી તેણે ત્રિકણ શુદ્ધસ્વભાવનો જ અનાદર કર્યો અને રાગનો જ આદર કર્યો, તે અનંત સંસારી છે. ભાઈ રે! જો આત્મભાન હોય અને જો આ જ ક્ષણે તારાથી કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય તો પ્રગટ કર. સામા જીવની જો પાત્રતા હશે તો, તારા વિકલ્પ વગર પણ દિવ્યધ્યનિના ધોઘ છૂટશે અને સમોસરણ રચાશે. તેથી, પરને કારણે વિકાર કરવા જેવો છે અથવા તો કોઈ પણ વિકલ્પ રાખવા જેવો છે એવો અભિપ્રાય છોડી દેવો જોઈએ, અને લેદવિજ્ઞાનની જ અછિન્ન ધારાએ ભાવના કરવી જોઈએ, તે જ મોક્ષનું કારણ છે. ૫

(અનુસંધાન પાન ૨૦૭ થી ચાલુ)

રાગને ઘટાડવો તે મંદકષાય છે, તે મંદકષાય પણ આત્માનું સ્વરૂપ નથી પણ હિંસાભાવ છે. મંદકષાય આત્માનું સમ્યગ્દર્શન પ્રગટવાનું સાધન નથી પણ પ્રજ્ઞા જ (ભેદજ્ઞાન જ) એક માત્ર સાધન છે. જે જીવને લેદવિજ્ઞાનવડે સ્વ-પરની બિજ્ઞતાનું ભાન થયું તે જીવને સર્વ પરક્રયોમાં સુખ બુદ્ધિ ઉડી ગઈ એટલે તેને કષાયની મંદતા તો હોય જ. જેણે પરમાં સુખબુદ્ધિ ટાળી તેણે પર પ્રત્યેના રાગમાં પણ સુખબુદ્ધિ છોડી. પર જીવને બચાવવાની શુભ લાગણી તે પણ હિંસા છે. ધિક્કાર આ રાગને! આ શુભરાગ વડે પણ મારી પર્યાય હણાય છે. મારી અવસ્થામાં પુરુષાર્થ હીણો છે; પણ સ્વભાવથી હું પરિપૂર્ણ હું-આવી ઓળખાણ વગર સાચી અહિંસા હોઈ શકે નહિ.

અહિંસા અને તેનું ફળ

સમયસાર-મોક્ષ અધિકારના વ્યાખ્યાનમાંથી
ગાથા-૨૮૬

પ્રશ્ન:- જે જીવને પોતાના ભાવમાં સાચી અહિંસા પ્રગટી હોય તેને બીજો કોઈ જીવ મારવા આવી શકે ખરો? તેની અહિંસાના પ્રભાવ વડે સામો જીવ પણ અહિંસક બની જાય-એવો અહિંસાનો પ્રભાવ પડે કે નહિ?

ઉત્તર:- ના. એક દ્રવ્યની અસર બીજા દ્રવ્ય ઉપર કદ્દી પડી શકે જ નહિ કેમ કે દરેક દ્રવ્યો સ્વતંત્ર છે. એક જીવની અહિંસાનો પ્રભાવ બીજા જીવ ઉપર પડી શકે જ નહિ. એક જીવને અહિંસા પ્રગટી તેથી બીજા જીવને તેને દુઃખ દેવાનો ભાવ ન જ થાય એમ નથી. જેમને અંતરમાં ભાવ અહિંસા પ્રગટી છે એવા ધર્માત્મા સંત મુનિઓ સ્વરૂપના ધ્યાનમાં લીન હોય અને સિંહ ફૂર ભાવે તેમના શરીરને ખાઈ જતા હોય-એમ પણ બને છે. ત્યાં મુનિપ્રભુના અહિંસકભાવમાં કાંઈ દોષ નથી. બહારમાં શરીર ખાવાની કિયા તે હિંસા નથી પરંતુ અંતરમાં ફૂરભાવ તે હિંસા છે. પોતાની અહિંસાનું ફળ પોતાના આત્મામાં નિરાકૂળ શાંતિરૂપે આવે છે અને પોતાના હિંસકભાવનું ફળ પોતાના આત્મામાં આકૂળતા અશાંતિરૂપે આવે છે. નરકાદિનો સંયોગ થવો તે તો પરવસ્તુ છે, તેનું વેદન આત્માને નથી પણ જેવા ભાવ પોતે કરે તેવા ભાવને પોતે તે જ વખતે ભોગવે છે. હિંસાનું ફળ નરક-એમ કહેવાય છે તે તો બહારના સંયોગોનું શાન કરવવા માટે કહેવાય છે.

પર જીવને મારવો તે હિંસા અને પર જીવને ન મારવો તે અહિંસા-એવી વ્યાખ્યા સાચી નથી. પુષ્ય-પાપ મારાં એવી માન્યતા તે જ હિંસા છે અને પુષ્ય-પાપ ભાવ મારું સ્વરૂપ નથી, હું તો તેનો પણ શાતા જ છું-એવી માન્યતા તે જ અહિંસા છે, પુષ્ય-પાપના ભાવ રહિત સ્વરૂપ સમજાને પોતાના સ્વભાવમાં હરી જાય અને પુષ્ય-પાપ રહિત અહિંસા પ્રગટે તેથી બીજા પ્રાણીને તેની અસરથી કાંઈ લાભ થાય-એ વાત સાચી નથી. એક જીવ પોતાનું સ્વરૂપ સમજાને અહિંસાભાવ પ્રગટ કરે તેથી તેને લીધે બીજો જીવ પણ તેની માન્યતા ફેરવી નાખે એમ બનતું નથી, કેમકે દરેક જીવ સ્વતંત્ર છે. જો જીવ પોતે પોતાના ભાવ ન ફેરવે તો ત્રણ જગતમાં કોઈ અન્ય તેના ભાવને ફેરવવા સમર્થ નથી.

જો મહાનમાં મહાન પુરુષ શ્રી તીર્થકરદેવની દસ્તિ પડે તો આ આત્માને ધર્મનો લાભ થઈ જાય એ વાત પણ ખોટી જ છે. સાક્ષાત્ તીર્થકરદેવ પણ આ આત્માને સંશોધક નથી. કેમ કે જો જીવ પોતે પોતાના શાન વડે સ્વભાવને ઓળખે અને તીર્થકરદેવ જેવા નિમિત્તાનું લક્ષ પણ છોડીને જ્યારે સ્વભાવનું લક્ષ કરે ત્યારે તેને સમ્યગ્દર્શન-ધર્મ પ્રગટે છે. પરંતુ જો પોતે સમ્યગ્જ્ઞાન કરે નહિ તો લાખો વર્ષ તીર્થકર પાસે રહેવા છિતાં પણ કિંચિત્ ધર્મલાભ પામે નહિ. સામે તીર્થકરદેવ તો સંપૂર્ણ વીતરાગ છે છિતાં આ જીવ પોતે ઊંધી માન્યતારૂપ અનંતી હિંસા ન ટાળે તો તીર્થકરદેવ શું કરે?

સમોસરણમાં સિંહ અને ફરણ ઇત્યાદિ જાતિવિરોધી પ્રાણીઓ પણ એક બીજાને ઉપદ્રવ કરતા નથી; તે ખરેખર તીર્થકરદેવની અહિંસાનો પ્રભાવ નથી પરંતુ સમોસરણમાં આવનારા તે જીવો જ મંદક્ષાયી હોય છે તેથી તેઓ પોતાની જ પાત્રતાથી એકબીજાને ઉપદ્રવ કરતા નથી. ભગવાનના પુષ્યનો મહિમા બતાવવા માટે તેને ભગવાનનો અતિશય કહેવાય છે. પણ ખરેખર ભગવાનની અસર પર જીવો ઉપર પડતી નથી.

દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રનું લક્ષ તે વિકલ્ય છે-ઉદ્યભાવ છે, તેનાથી સમ્યગ્દર્શન થતું નથી, પણ વિકલ્યરહિત અખંડ જ્ઞાનસ્વરૂપ છું એમ પ્રજ્ઞાવડે સ્વભાવની પ્રતીત કરવી તે સમ્યગ્દર્શન છે અને પ્રજ્ઞાવડે આત્માના સ્વભાવને અને બંધભાવને (-ઉદ્યભાવને) જુદા જ્ઞાનવા તે સમ્યગ્જ્ઞાન છે તથા બંધભાવનું લક્ષ છોડીને સ્વભાવમાં સ્થિર થવું તે સમ્યક્યારિત છે. આ સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્યારિત તે જ અહિંસાભાવ છે અને તેનું ફળ આત્મામાં જ સમાય છે, બહારમાં તેનું ફળ આવતું નથી.

જગતની દરેક વસ્તુ સંપૂર્ણ સ્વાધીન છે, સ્વ અને પર પદાર્થો સ્વતંત્ર છે, કોઈ એકબીજા ઉપર અસર કરતા નથી; આવી સ્વાધીન તત્ત્વદસ્તિ અજ્ઞાનીને સમજાતી નથી, અને પરાધીનદસ્તિ જ અનંતસંસારમાં રખડયો છે. ભગવાનશ્રી કુંદુંદપ્રભુ સ્વાધીન સ્વભાવદસ્તિ સમજાવે છે કે તું જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છો, પરથી અને પુષ્ય-પાપથી ભિન્ન તારું સ્વરૂપ છે-એમ પ્રજ્ઞાવડે સ્વ-પરની વહેંચણી કરીને તું તારા સ્વભાવને જો, અને પરાધીનપણાની માન્યતા છોડ! તારા સ્વાધીન સ્વભાવને કોઈની મદદ નથી. તારા ધરની મૂડી છે તે ઉધારીને જો, તારા જ સ્વભાવમાં પ્રજ્ઞા છે તે પ્રજ્ઞાવડે તારા સ્વભાવને તું પરથી ભિન્નપણે અનુભવ. તારા સ્વભાવનો અનુભવ કરવામાં તને કોઈ અંતરાય કર્મ રોકતું નથી પરંતુ ‘હું રાગી-દેખી છું, રાગ-દેખ મારું કર્તવ્ય છે’ એવી ઊંધી માન્યતા તે જ સ્વરૂપને લેટાં રોકે છે એટલે તે માન્યતા જ અંતરાય છે, તે જ હિંસા છે.

(વધુ માટે પાન ૨૦૬)

માગાવાન શ્રી કુંદકુંદ – કાહુના જેણા શારદી માલા

સત્તશાસ્ત્રોનું વાંચન-મનન આત્મહિત માટે અત્યંત લાભદાયક છે.

૧-સમયસાર-પ્રવચનો	ભાગ-૧ ૩-૦-૦	સ્વા॥	મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક	૩-૦-૦
૨-સમયસાર-પ્રવચનો	ભાગ-૩ ૩-૦-૦	ધ્યા॥	આત્મસિદ્ધિ-પ્રવચનો	૩-૦-૦
૩-પૂજા-સંગ્રહ	૦-૬-૦		અપૂર્વ અવસર-પ્રવચનો	૦-૮-૦
૪-ઇષ્ટ-દાલા	૦-૧૨-૦	થૃ	મોક્ષની કિયા	૦-૧૦-૦
૫-સમવસરણ-સ્તુતિ	૦-૩-૦	મુ	સત્તાસ્વરૂપ	૦-૮-૦
૬-અમૃતજરણાં	૦-૬-૦		સર્વસામાન્યપ્રતિક્રિમણ	૦-૮-૦
૭-જિનેન્દ્રસ્તવનાવલી	૦-૬-૦	દી	દ્રવ્યસંગ્રહ	૦-૭-૦
૮-નિયમસાર-પ્રવચનો ભાગ-૧	૧-૮-૦	નુ	સમયસાર (ગુટકો)	૦-૫-૦
૯-સમયસાર-પ્રવચનો ભાગ-૨	૧-૮-૦		બારભાવના (કુંદકુંદાચાર્યકૃત)	૦-૪-૦
૧૦-જૈનસિદ્ધાંતપ્રવેશિકા	૦-૮-૦	પુ	આત્મધર્મ-ફાઈલ વર્ષ-૧	૩-૪-૦
૧૧-આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર [શબ્દાર્થ સાથે]	૦-૪-૦	તુ	આત્મધર્મ-ફાઈલ વર્ષ-૨	૩-૪-૦
૧૨-આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર (સ્વાધ્યાયમાટે)	૦-૨-૦	દે	આત્મધર્મ-માસિક (ગુજરાતી) લવાજમ	૨-૮-૦
૧૩-મુક્તિકા માર્ગ (હિન્ડી)	૦-૧૦-૦	છી	આત્મધર્મ-માસિક (હિન્ડી) લવાજમ	૩-૦-૦

પ્રાપ્તિસ્થાન

**પ્રથમ જિજ્ઞાસુઓને 'આત્મસિદ્ધિ પ્રવચનો' નું વાંચન-મનન કરવાની
પરમ પૂજ્ય સદ્ગુરુદેવશ્રી કાનજી સ્વામી ખાસ ભલામણ કરે છે.**

શ્રી જેણા સ્વાધ્યાય માદિર ટ્રસ્ટ
મુખ્યમંત્રી સોનગઢ કાઠિયાવાડ-